

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXVI.
Fasc. 18.

RUSZOLY JÓZSEF

**Két adalék az újabb magyar
alkotmánytörténelemhez**

Az 1849. évi nemzetiségi törvényről és az 1867. évi osztrák–magyar
kiegyezésről – a külföldnek is

SZEGED
2004

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et
Juridicarum Universitatis Szegediensis

LÁSZLÓ BLUTMAN, PÁL BOBVOS, LÁSZLÓ BODNÁR,
JÓZSEF HAJDÚ, ÉVA JAKAB, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA,
JÁNOS MARTONYI, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY,
BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, IMRE SZABÓ, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BLUTMAN LÁSZLÓ, BOBVOS PÁL, BODNÁR LÁSZLÓ,
HAJDÚ JÓZSEF, JAKAB ÉVA, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS,
MARTONYI JÁNOS, NAGY FERENC, PACZOLAY PÉTER,
POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZABÓ IMRE, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

Két adalékom elé

Két adalékot: két tanulmányt tesztek közzé e füzetben az újabb magyar alkotmánytörténet köréből. Mindkettőbe még miskolci egyetemi szolgálatom vége felé kezdtem bele.

Az 1867. évi kiegyezés genezisével kapcsolatos, e helyütt összekapcsolt, két közleményemet az alkalom szülte. Mint írom is benne, kedves professzorom, Kovács István, aki – jó szívvvel vallom: *mentorom* is volt – 1987-ben magvas tanulmány kíséretében hasonmásban közreadta Deák Ferenc egyetlen könyvét, az *Adalék a magyar közjoghoz* című művét. A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó félbeszakadt sorozatában (*A jogtudomány magyar klasszikusai*) megjelent munka ünnepélyes zalaegerszegi bemutatója egyik előadójaként jutottam el a kiegyezés témaköréhez, megvallatva annak újabb – akkor újabb! – irodalmát.

Írásom historiográfiai közlemény, amelyben elsősorban az alapkérdésekben való ellentétes nézetek alakulásának kimunkálása törekedtem. Noha e tanulmányoknak újabb közzétételekor (2002)¹ nem folytattam az időközben gazdagodott irodalom földolgozását, azt mégis megállapíthatom, hogy eredményeim alapján véve nem szorulnak korrekcióra. A kiegyezés egészének és intézményeinek megítélésében való eltérések a magyar és az osztrák szakirodalomban változatlanul fennállnak.

A 2003-i Deák-émlékévben vettem elő s dolgoztam egybe korábbi írásaimat, melyek – nem lévén előadója az emlékkonferenciának – mégsem jelenhettek meg a jogtörténészek konferenciakötetként közreadott magyar nyelvű könyvében. E mellett Szeged és Deák Ferenc kapcsolatát is föltártam.²

Már éppen eljövőben voltam Miskolcra, amikor Péter Lászlótól fölkérést kaptam Szegedről: írnam meg a Szemere Bertalan fogalmazta 1849. július 28-i szegedi nemzetiségi törvény létrejöttét. Szemerével éppen akkortájt kutatóként és szerkesztőként behatóan foglalatostkodtam, ám e téma valahogyan elkerült.³

¹ RUSZOLY JÓZSEF: *Újabb magyar alkotmánytörténet. 1848–1949. Válogatott tanulmányok*, Püski, Bp., 2002. (A Szegedi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének tansegédletei, 11.) 94–131.; RUSZOLY JÓZSEF: *Máig érő alkotmánytörténelem. Írások és interjúk*. Bába Kiadó, Szeged, 2002. 13–16. Vö. a 8. és 14. sz. jegyzetekkel!

² RUSZOLY JÓZSEF: *A mi Deák Ferencünk. Bicentenáriumán, szegedi szobra előtt*. Szeged, 2003. október; 10–12.; RUSZOLY JÓZSEF: *Tisztelet, kegyelet, emlékezet. Szeged és Deák Ferenc*. Sajtó alatt a *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon* c. konferencia kötetében. REIZNER JÁNOS: *Deák Ferenc politikai jellemrajza* [1876] c. írását a Szegedi Műhely 2004/1–2. számában tettem közzé, jegyzetelve (30–44.).

³ RUSZOLY JÓZSEF: *Szemere megyéje, Borsod Szemeréje. = Szemere Bertalan és kora*. Szerk. Ruszoly József. Szemere Bertalan Alapítvány, Miskolc, 1991. (Borsod-abaúj-zempléni Törté-

Pedig már azért is kézenfekvő volt, hogy foglalkozzam vele, mert az iratanyagát éppen a miskolci levéltár őrzi. A fölkérésből kutatás lett, a kutatásból közlemények sora született.⁴

A százötvenedik évforduló alkalmával kiegészítve anyagomat s szélesítve addigi eredményeim publicitását⁵ az 1999. július 28–29-i, Szegeden, *a torony alatt* rendezett konferencián tartott előadásom tanulmányra bővített fogalmazásában kísérletet tettem arra is, hogy az 1848/49-i német és osztrák alkotmányozási törekvések vonatkozó elemeivel összevessem szegedi nemzetiségi törvényünket.⁶

E két témakörben magyarul közzétett korábbi közleményeim e füzetben jelennek meg először egybefoglalva. Az összefoglalásra, amely szükségképpen változtatásokkal is járt, mind a két témában a budapesti jogi kar *Acta congressuum* sorozatában megjelent kötetekben német nyelven való közreadás indított.⁷

E kötetek – mint arra jelen közleményem külön-külön alcímében 'a külföldnek' kitétel is utal – pedig a külföldi olvasóknak készültek. S ha most az ott közölt tanulmányok magyar eredetijét e helyütt közreadom, csak azzal a szándékkal teszem, hogy rögzítsem folytatni érdemes kutatásaim jelen állását. S egy olyan területen, mint az újabb magyar alkotmánytörténet, megmutassam: megítélésem szerint mily szellemben és mértékben lehet és érdemes eredményeinket *a külföld* érdeklődő olvasóival is tudatni.

Szeged, 2004. szeptember 22.

A szerző

nelmi Évkönyv, 7/1.) 71–135.; RUSZOLY JÓZSEF: *Három borsodi örökgyógyó*. Palóczy László, Szemere Bertalan, Zsedényi Béla. *Tanulmányok és dokumentumok*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1992. Szemere Bertalan: 41–116.

⁴ RUSZOLY JÓZSEF: *A szegedi nemzetiségi törvény. 1849*. Szögedi kincses kalendárium [19]89. Szerk. Péter László, Stádium, Nyíregyháza, 1988. 75–78.; RUSZOLY JÓZSEF: *Száznegyven éves üzenet. Az 1849. évi szegedi nemzetiségi törvény létrejötté*. Napjaink, 1989. július; 19–20. E két közleményből: *Az 1849. évi nemzetiségi törvény. = Három borsodi örökgyógyó* [3. sz. jz.] 90–97., utánközlésben: *Az 1849. évi szegedi nemzetiségi törvény létrejöttéről*. = RUSZOLY JÓZSEF: *Alkotmány és hagyomány. Újabb jog- és alkotmánytörténeti tanulmányok*. JATEPress, Szeged, 1997. (A József Attila Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékek tansegédletei, 9.) 117–123.

⁵ RUSZOLY JÓZSEF: *A szegedi nemzetiségi törvény. Első volt Európában*. Délmagyarország, 1989. júl. 26.; „többet adunk az ország státusegységének feláldozása nélkül nem lehetett, kevesebbet pedig nem tartottunk kielégítőnek”. *Az 1849. július 28-i szegedi nemzetiségi törvény létrejöttéhez*. Szeged, 1999. július; 25–29.; RUSZOLY JÓZSEF: *Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény (határozat) létrejöttéhez*. Jogtudományi Közlöny, 1999. július–augusztus; 285–292.; kötetben: *A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetesek 1848-ról*. Szerk. Mezey Barna és Vörös Imre. Logod Bt., [Bp., 2001] 309–321.; *Újabb magyar alkotmánytörténet* [1. sz. jz.] 94–105. p.

⁶ RUSZOLY JÓZSEF: *Frankfurt–Kremsier–Szeged. Adalékok az első közép-európai nemzetiségi jogi alapvetési kísérletekhez = Újabb magyar alkotmánytörténet* [1. sz. jz.] 106–119.

⁷ Vö. a 8. és a 14. sz. jegyzettel! – Közleményem a T043195. sz. OTKA-kutatás része.

Első volt Európában

Az 1849. július 28-i magyarországi nemzetiségi törvény létrejötte

Szemere Bertalan (1812–1869)

Borsod szülötte, első belügyminiszterünk
emlékének

I.

1. Az 1848. április 11-én kihirdetett törvénycikkek között, melyekről már-már közhelyszerűen szoktuk emlegetni, hogy – bár „csupán” a Magyar Királyság (Magyarország) történeti alkotmányának polgárosult változatát alapozták meg – egészükben fölérték egy kartális alkotmánnyal, hiába keresnénk a nem magyar ajkúakról szóló cikkelyeket, ezek bizony onnan hiányoztak. Ez persze nem jelenti, hogy az utolsó pozsonyi diéta törvényhozói kirekesztették volna őket a forradalom vívmányaiból, a kivívott jogokból. Ellenkezőleg, a rendiség és az úrbériség megszüntetése, a törvény előtti egyenlőség rájuk éppen úgy vonatkozott, mint magyar honfitársaikra, még akkor is, ha ez bizonyos, korábban sajátos jogállású területeken – így különösen Erdélyben, melynek törvényhozása ekkor szintén az unió (a Magyarországhoz való visszatérés) mellett szavazott – a törvények végrehajtása nagyobb nehézségekbe ütközött.

A polgári forradalom első két hónapjában (1848. március – április), amikor e törvényeket éppen csak elfogadták, föloszlott a diéta, s megkezdte tevékenységét gr. Batthyány Lajos kormánya, a nemzetiségi igények megfogalmazásának óvatos előkészítése folyt. Az ország lakosságának mintegy több mint felét kitevő, javarészt paraszti népességből álló nem magyar nemzetiségi nagy várakozással voltak. A nemzetiségi programokat, célokat 1848 májusában kezdték Liptószentmiklóson [Liptovský Mikuláš], Zágrábban [Zagreb], Karlócán [Sremski Karlovci] és Balázsfalván [Blaj] megfogalmazni, s ezt szinte nyomban követték a kisebb-nagyobb fegyveres összeütközések, melyek szeptemberben – magyar oldalról szemlélve – az önvédelmi szabadságharcba torkolltak; a megegyezés lehetőségei csupán 1849 elejétől vetődtek föl.

Külön kiemelendő itt, hogy a nemzetiségek liberális vezetőire követeléseiknek elutasítása a Habsburg (valójában: Habsburg-Lothringen) részéről, főként pedig az 1849. március 4-i olmützi osztrák alkotmány hatott kijózanítólag, a vezető magyar politikusokat pedig – különösen a szabadságharc utolsó hónapjaiban – a kedvezőtlen hadi események készítették engedékenyebb magatartásra. Ez utóbbinak is tulajdonítható, hogy a népképviseleti országgyűlés képviselőháza, bár nem minden vita nélkül, szótöbbséggel Szegeden 1849. július 28-án a „kormánynak ideiglenes rendezési intézkedéseiben utasításul” határozatot ho-

zott a nemzetiségekről. E többnyire első nemzetiségi törvényként emlegetett jogforrás persze ekkor már csak jelképes jelentőségű lehetett.

2. A nemzetiségi mozgalmak nem voltak egyformák sem erejükben, sem céljaikban. Az erős horvát, szerb és erdélyi román mozgalom mellett viszonylag gyenge volt a szlovák és a magyarországi román mozgolódás, a rutén (ruszin) nép között pedig semmilyen visszhangra nem talált egy kis csoportnak 1849. január 29-én a császárhoz intézett petíciója. A hazai németiség magatartása el- lentmondásos volt, hiszen pl. míg a szepesi szászok (a *Zipserek*) kifejezetten a forradalom pártján voltak, addig az erdélyi szászok vezetői kiváltságos helyzetüket féltve kezdettől fogva szembefordultak vele; különösen Magyarország és Erdély unióját ellenezték, s ha már nem tudták megakadályozni, “legalább” a 13. századi eredetű közjogi kiváltságaikat szerették volna fönntartani.

A magyarságot a reformkori politikai tapasztalatokban bővelkedő liberális nemesi vezetőréteg reprezentálta mind a kormányban, mind a népképviselési törvényhozásban, a nemzetiségi mozgalmak pedig eredetileg elsősorban egy viszonylag *szűk vezetőréteg* ügyét szolgálták. Csupán történeti alapú önkormányzatot élvező Horvátországban játszott döntő szerepet a nemesség, másutt – irányadó nemzetiségi nemesség nem nagyon lévén, esetleg elmagyarosodván – a vezetők inkább egyházi és világi értelmiségiekből kerültek ki. Közöttük szinte mindenütt megtalálhatók a császárhű, előbb burkoltan, majd nyíltan ellenforradalmár hivatalnokok, egyházi és katonai vezetők, de a magyar forradalom társadalmi vívmányaival rokonszenvező liberálisok, sőt – különösen az erdélyi románok között – ifjú, radikális elemek is. A magyarság és a nemzetiségek viszonyában számottevő szerepet játszottak *külső* tényezők, mindenekelőtt a Habsburg-hatalom, továbbá e népek határon túli testvérei és rokonai: a havaselvei románok, a fejedelemségbeli szerbek, valamint a csehek. Ők többnyire potenciálisan – a szerbek és a csehek fegyverrel is. – segítették, sőt gerjesztették a hazai nemzetiségek törekvéseit. A bukott havaselvei forradalom vezetői viszont szemükre hányták erdélyi testvéreiknek összefogásukat a Habsburg-zsarnoksággal, szembefordulásukat a magyar forradalommal. A prágai szláv kongresszuson részt vevő orosz Bakunyin is óvott a Bécs-központú monarchiával való szövetkezéstől.

A nemzetiségi mozgalmak között 1848–49-ben tulajdonképpen csak az ellenforradalom teremtett bizonyos kapcsolatokat (pl. némely szlovák vezetők Jellačićnál, a horvát bánnál kaptak menedéket), ugyanakkor súrlódások, sőt korábról származó ellentétek is voltak közöttük. Ilyen volt például a románok és a szerbek közötti ortodox (‘görög nem egyesült’) egyházkormányzati viszály, amelynek lényege az volt, hogy a románok szabadulni igyekeztek a szerb egyházfő, a karlócai metropolita hatalma alól.

A nemzetiségi mozgalmak jelentős részben társadalmi alapon fejlődtek ki. Mivel a nem magyar országlakók túlnyomó többsége földműves volt, megnyerésük, különösen pedig mozgósításuk a *paraszt- s a földkérdés* megoldásától

függött. Az úrbériséget eltörlő 1848: IX. tc. és a hozzá kapcsolódó kiegészítő törvénycikkek a pozsonyi törvényhozás illetékességi területén alapjában megoldották az úrbéres jobbágság fölszabadítását; a majorsági zsellérbirtokokon túl nehézséget „csupán” az úrbéresnek nem minősülő egyéb (irtvány-, szőlőstb.) földek jelentették a magyar és nem magyar gazdáknak egyaránt. Bár az utóbbi körülmény súlyos társadalmi feszültségekkel járt pl. a Felvidék irtványban gazdag megyéiben, az, hogy a szlovák és rutén parasztnak körében a nemzetiségi törekvések – Spira György bizonyítása (1980) szerint – alig vagy egyáltalán nem találtak visszhangra, azzal magyarázható, hogy ők alapjában véve elégedettek voltak e törvényekkel. Végeredményben – a határőrvidékek kivételével – ugyanez állhatna a horvát parasztnak is, csak hogy Horvátországban – némi módosítással – mindezt Jellacic bán foglalta „törvénybe”. A pozsonyi jobbágyfelszabadító törvénycikkek hatálya viszont egyáltalán nem terjedhetett ki a különben is bonyolultabb helyzetű Erdélyre, ahol csak a Kolozsvárott 1848. május 29-én összeülő utolsó rendi diéta hozhatott hasonló rendelkezéseket. Addig is azonban a jobbágyfelszabadítás jelszavával a nemzetiségi mozgalom vezetői az ottani román parasztság tömegeit állíthatták szembe a magyar földesurakkal, és az ezek érdekeit is ügyetlenül – talán szándékosan ügyetlenül! – védelmező régi közigazgatással.

A jobbágyrendszert megszüntető törvényeken túl persze valamennyi törvény vonatkozott magyarokra és nem magyarokra egyaránt. A hatalomba jutott magyar nemesi liberális vezetőréteg egyöntetűnek mondható álláspontja röviden abban foglalható össze, hogy az 1848. áprilisi törvények minden honpolgárra egyaránt érvényesek, rendi eredetű törvényeink – nyelvtől, etnikumtól függetlenül – nem ismernek több politikai nemzetet, csak egyet, a magyart (*natio Hungarica*), a nem magyar nemzetiségek képviselőiben föllépő vezetők éppen ezért nem is igényelhetnek külön nemzeti, nemzetiségi jogokat, amelyek egyébként is csak újabb válaszfalak lennének az éppen lebontott régié helyén.

Mindemellett a magyar liberálisok – ha nem minden aggodalom nélkül is – messzemenő engedményekre voltak hajlandók az *anyanyelv* használat terén az oktatásban, a vallásügyekben, a községi igazgatásban, nemkülönben az egyház-kormányzatban is, voltak azonban a nyelvhasználatnak olyan szférái, amelyekben kitarítottak az 1844-ben végre államnyelvvé tett magyar nyelv kizárólagossága mellett: az országgyűlésen (1848: V. tc.) és a megyei közgyűlések helyébe lépő, csak korlátozottan népképviselői alapú állandó bizottmányokban (1848: XVI. tc.). A városi közgyűlésekre e korlátozás nem vonatkozott.

E kétségtelenül szemet szűrő rendelkezések 1848-ban ténylegesen aligha jelenthettek nemzetiségi jogkorlátozást, mert aki az országháza ajtaját vagy a megyeháza kapuját képviselői minőségben átlépte, majdnem biztosan tudott magyarul. Az országgyűlést illetően bizonyítéka ennek, hogy emiatt csupán ketten veszítették el mandátumukat. 1848-ban Strebiger Dániel Beszterce vidéki szász képviselő német nyelvű beadványában maga vallotta be: „magyarul ért, de szónokolni nem tud”. Moisi Gergely [Gregor] pedig 1866-ban Monoron

(Naszód vidék) megválasztott román képviselő mandátumát semmisítette meg a képviselőház egyebek mellett azért, mert román nyelvű beadványában – a verifikációs állandó bizottság értelmezése szerint – már-már kihívóan vallotta be: „nincsen szerencséje a magyar nyelvet beszélni”.

Mivel a „nem magyar származású nemesek óriási többsége [...] elmagyarosodott”, Spira György arra a következtetésre jut, hogy „a nemesek választójogosultságának válogatás nélküli fenntartása a nem magyarokat a szavazóközönség egészen belül okvetlenül kisebbségbe szorította”. Országos szinten talán igaz lehet ez, jónéhány választókerületben azonban a régi jogosultság korántsem érinthette ennyire hátrányosan a nemzetiségieket, hiszen ezen a jogcímen tömegesen a paraszti társadalmi helyzetű hírhedt *bocskoros kismanesség* tartotta meg voksát, ez viszont a nemzetiségi vidékeken – pl. Máramaros, Hunyad, Krassó megyékben – nem magyarosodott el annyira, mint a számbelileg kisebbségben lévő birtokos nemesség.

3. A nyelvhasználati egyenjogúságnak az oktatásban, az egyházi ügyekben, községi, törvényhatósági és országos szinteken való ígérete természetesen csak egyik – a törvényhozásit és a kormányzatit nem tekintve –, nem is megoldhatatlan területe volt a nemzetiségi viszályoknak. A nemzetiségi programok megszövegezői ezt jóval meghaladták, amikor népeiknek *önálló nemzetként való elismerést igényelték*, ennek minden következményével. Az önállóság fő kritériuma, a *saját terület* történetileg egyedül Horvátország esetében volt meg; ezzel is magyarázható, hogy a magyar kormány éppen csak ennek, a ténylegesen különben is önállósult országrésznek kívánt – Deák Ferenc igazságügy-miniszter javaslatára – 1848. augusztus 27-én széles körű autonómiát nyújtani. (*Miként az 1868: XXX. tc.-kel majdan meg is történt.*) A Habsburg-szolgálatban álló, a pesti magyar kormány által egyébként elmozdított Jellacic bán számára már ez is kevés volt; teljes elszakadásra, mi több: a magyar forradalom megfojtására törekedett.

Az uniót ellenző erdélyi román mozgalom vezetői még 1848 tavaszán is a románságnak harmadik (valójában negyedik) *recepta natioként* való elismeréséért kardoskodtak; az így nyert képviselet révén szerettek volna beleszólni nemzetiségük sorsának alakításába. Mindhiába. Erdélyben az unioval a nemzeti alapú sajátos rendiség fölszámolása is elkezdődött.

A szerbek lakta dél-magyarországi területek *vajdasággá* szervezésére irányuló törekvéseknek némi egyházkormányzati gyökerük volt, az előzménytelen Szlovákiát pedig a Felvidéken *etnikai határok* között kívánták létrehozni a túrócszentmártoni mozgalom vezetői.

E területeken a nemzetiségek igényeik szerint saját szervezetet, mindenekelőtt a legfőbb törvényhozói hatalmat gyakorló *nemzeti gyűléseket*, valamint önálló közigazgatást és saját bíraskodást kívántak. Magyar oldalról szemlélve viszont ennek lehetősége csak a Háromegy Királyságban (Horvátország–Szlavónia–Dalmácia) volt meg. E mozgalmak *de facto* mégis kialakították a saját képvise-

leti és végrehajtó szerveiket. A hagyományos horvát *sabor* mellett a báni tanács is megalakult; a bevezetésben említett helységekben összesereglett népgyűlések „nemzeti gyűlések”-ként működtek; az általuk megbízott szűkebb körű testületek – a szerb vajdasági *főodbor*, az erdélyi Román Nemzeti Bizottmány és a Szlovák Nemzeti Tanács – a folyamatosságot képviselték. A Délvidéken (Vajdaságban) helyi *odborok* is alakultak.

A nemzetiségek e törekvései végeredményben Magyarország *föderális állammá* átalakítását célozták, ezt azonban a kormány s az országgyűlés még tárgyalási alapként sem fogadta el. Magyar részről 1849 márciusában egyedül a ’márciusi ifjú’, a radikális Pálfi Albert szállt síkra a „szövetséges köztársaság” mellett.

Az igen messze látó gr. Teleki László, párizsi követünk, 1849. május 14-i levelében magyarul először fogalmazta meg a *dunai confederatio* tervét, és a szerb Vajdasággal való megbékélést is kívánta, a románok számára viszont elegendőnek vélte csupán a széles körű megyei (municipális) önkormányzat nyújtását, persze a közöttük élő kisebbségek – köztük a magyarok – messzemelő védelmével.

Több jel vall arra, hogy magyar oldalról legfőbb eddig, a *municipiumok szintjéig* kívánták lehetővé tenni a nem magyar nyelvhasználatot. Az eredményekre a koronát föltevő 1849. július 28-i szegedi nemzetiségi határozat, amely I. pontjában a „magyar birodalom területén lakó minden népiségnek nemzeti szabad kifejlődése”-t deklaráta, a közéleti nyelvhasználatban addig jutott el, hogy a „községi tanácskozásokban” és a „törvényhatósági mindenféle ülésezések tanácskozásaiban” a részvételre jogosultak számára szavatolta az anyanyelvükön való szólást; a jegyzőkönyvezést illetően pedig kimondta: a községek maguk döntenek róla, a *municipiumok*ban – tehát megyékben, szabad kerületekben, székekben, valamint a városok egy részében – pedig kívánatra a magyar mellett (hasábosan) az a nyelv is használható, amelyen a lakosságnak több mint a fele beszél.

II.

4. Az 1849. július 28-i szegedi nemzetiségi (határozat) törvény, miként a kutatás eddig is igazolta, elsősorban a hazai viszonyok által motivált, ám megkésett jogforrás volt; megfogalmazására kétségtelenül a külső körülmények is hatottak. A határozat szövege Kossuth Lajosnak mint leendő kormányzó-elnöknek a fölkelő románokhoz tárgyalásra küldött Drágos János számára adott 1849. április 26-i levelében gyökeredzik, ez pedig részben 1848-i előzményekre is visszavezethető. Ez utóbbiak közül e helyütt csupán a pesti országgyűlésen megfogalmazottakra pillantok vissza.

Br. Wesselényi Miklós 1848. augusztus 25-én az *országgyűlés* felsőtáblában a román ajkúak ügyében nyújtott be – utóbb bizottságilag támogatott – határo-

zati javaslatot, amely az egyházi önkormányzaton túl az elemi iskolák, a községi jegyzőkönyvek, valamint a magánokiratok nyelvéről is tartalmazott a románoknak kedvező passzusokat. Nevezetesen: az oktatás nyelve a román nyelv, a „magyar nyelv mellett taníttatván”; a jegyzőkönyvezés magyarul és románul történhet; az egyházi s a községi jegyzőkönyvek, valamint a magánokiratok – ha románul is – latin (és nem az akkor még használatos cirill) betűkkel írandók.

5. Drágos János [Ioan Dragoș] belényesi (Bihar vm.) román képviselőnek a képviselőházban benyújtott 1848. szeptember 16-i törvényjavaslata „nemzetiség és nyelv tekintetében” a „román nemzet” számára egyházi s iskolai nyelvhasználatot igényelt, ugyanakkor elismerte: „ahol [...] a közigazgatással kell érintkezésbe jönniök, a közlekedési [érintkezési] nyelv a magyar lesz” (1. §). „A köztörvényhatóságok – hangzott a 3. § – az igazgatást gyakorló választmányokban kötelesek aránylagos befolyást engedni.” Ezen óvatosan megfogalmazott szakasz túlmutatva a pusztán nyelvhasználaton, a municipális – így a megyei – képviselőlet lényegét érintette, melyet ideiglenes törvényeink nemzeti-ségre tekintet nélkül rendeztek.

Azokban a községekben, amelyek tisztán románok, vagy bennük legalábbis a románok a többséget alkotják, a jegyzőkönyv románul vezethető, minden más okirat viszont magyarul írandó (4. §). A kettőnél több nyelvű községekben „a súrlódások elkerülése tekintetéből a jegyzőkönyv is kizárólag magyar legyen” (15. §).

Magánokiratok románul is írhatók, „s mint ilyenek a törvény előtt érvényesek” (6. §).

A törvények s közigazgatási rendeletek románul is kiadandók (7. §).

A románok a vallás és közoktatás előmozdítását szolgáló intézeteik fönntartására és szaporítására állami támogatást kapnak (8. §).

„A románok a közigazgatás minden ágaiban aránylag [arányosan] alkalmazandók” (9. §).

Egy héttel későbbi, szeptember 23-i keltezésű az „az erdélyi románokról” szóló törvénytervezet, melyet az országgyűlés uniós bizottsága terjesztett a képviselőház elé, s amely az erdélyi román politikai bizottsággal folytatott tárgyalások eredményeit is magában foglalta, ám a szabadságharc kibontakozása megpecsételte további törvényhozási sorsát. Így sem érdektelen, hiszen több szakasza – azonos vagy hasonló megfogalmazásban – beépült az 1849. évi nemzetiségi vonatkozású dokumentumokba is.

„A románok nemzetisége és nyelve elismertetik és biztosítottatik” (1. §). E deklaratív szakaszt a javaslat az egyházi igazgatásra, az iskoláztatásra, valamint a hivatalos nyelvhasználatra bontja le. Ez utóbbi körben azon municipális tanácskozásokban, „ahol románok is feles számban [többségben] vannak”, lehetővé teszi fölszólalásukat anyanyelvükön. A román ajkú községekben a román mellett a magyar jegyzőkönyvi nyelvet írja elő, „a felsőbbégségi megérthetés

végét”. Levezetésük egyházi és polgári hatóságokkal csak magyarul történhet (3. §). A tervezet mind a román jegyzőkönyvi kivonatokat, mind a nyelvükön írt magánokiratokat mindenhol elfogadhatónak rendeli (4. §). A törvények és mindennemű rendeletek, beleértve a municipálisokat is, románul is közzéteendők ott, „ahol románok is vannak” (5. §). A nemzetőrségi vezényleti nyelvben, ha némi bizonytalansággal is, kettősséget enged: marad ugyan a magyar, „de amellett románul is gyakoroltathatik” (6. §).

Hasonló bizonytalanság mutatkozik az 1848: XVI. tc. szerinti „megyei szervezet” népképviselési összetételét illetően, melybe „tanácskozó tagokul választhatók olyan románok is, akik a magyar nyelvet nem beszélik ugyan, de értik” (8. §). Az állami közigazgatás minden ágában „képességek tekintetbevételével, igazságos arányban alkalmazandók” (9. §).

A képzési intézményeket illetően a javaslat megígéri ezek létesítését és fönntartását államköltségen: éppen úgy tekintetbe veszik a románokat, mint az ország bármely más ajkú lakosait (13. §). A magyar egyetemeken román nyelvi és literatúrai tanszékeket állítanak föl, „a román középtanodákban és felsőbb iskolákban” viszont „a magyar nyelv és literatúra [...] rendes tanulmány leendő” (14. §). Figyelemre méltó, hogy a sajtószabadság „tökéletes” érvényesülése végett még „a románokon nehézkedő [őket terhelő!] hírlapi kaució” eltörléséről is rendelkeznének (17. §). Ez bizony a magyarokat is sújtotta!

A vallásról c. IV. fejezet (18. §) két pontban foglalja össze a bevett reliigiók egyenjogúságát szavatoló 1848: XX. tc. elveinek románokat illető részletszabályait, különös tekintettel görögkeleti és görög katolikus egyházaik önállósítására.

A 19. § a románok egyenlő követ- (képviselő-) és tiszt[viselő]választási jogáról intézkedve kimondja: „a magyarhoni s erdélyi polgárok között az utolsó erdélyi országgyűlés által hozott követválasztási jogegyenletlenség eltöröltetik”, a megválasztott erdélyi képviselők mandátuma pedig csak ezen országgyűlés végéig tart. Ez esetben az 1848:II. (kolozsvári) tc.-nek az 1848:V. (pozsonyi) tc.-től való eltérő, a románságra (is) hátrányos elemeit kívánták kiiktatni. Ilyen volt pl. az, hogy a honoráciorok (értelmiségiek) – köztük a román papok (pópák) – Erdélyben csak adófizetési cenzus mellett juthattak szavazati joghoz. Hogy a már megválasztott képviselők „hivataloskodása”, azaz mandátuma az országgyűlés végével megszűnik, ez természetes.

III.

6. Az államegységet még nem veszélyeztető nemzetiségi jogokat Kossuth Lajos Debrecenben – a „szabadság őrvárosában”, az ország ideiglenes fővárosában – 1849. április 26-án foglalta össze a fölkelte románokkal való megegyezésre induló, tragikus sorsú, a parlamentet életveszéllyel járó szerepét vállaló Drágos János belényesi (Bihar megye) román képviselőnek. A kormányzóelnök ebben a

– részben 1848-i előzményekre is visszavezethető – iratban leszögezte: „*más ajkú polgártársainknak nyelvét elnyomni nem akartuk soha, nem is akarjuk*”. Az ország s a haladás érdekében a törvényhozás és az országkormányzat diplomatikai nyelvének egynek kell lennie, „e mellett azonban minden nyelvnek és népiségnek szabad használatot és fejlődést akarunk engedni, hanem ezen fejlődést a civilizatio érdekében elő is mozdítani”. A románoknak e szabad nyelvhasználatot különösen iskoláikban, egyházaikban, valamint a közösségi életben garantírozta megtoldva azzal, hogy az iskolák fejlesztéséhez ugyanúgy állami segítséget nyújt, mint a más nyelvű s vallású honpolgárok neveléséhez. Emellett szavatolta az anyanyelv használatát a kérvényezésben, az esküdtszékek előtt, valamint a behozandó szóbeli büntető eljárásban; megígérte a törvényeknek s kormányrendeleteknek „a nép nyelvén” való közzétételét, kijelentvén: „örömost fogok segédkezet nyújtani arra, hogy az oláh [román] nyelv magasb tudományos kiművelése minden célszerű módokkal előmozdítottassék”. Hitet téve a szabad vallásgyakorlat s mindkét román egyház – a görögkeleti (görög nem egyesült) és a görög katolikus – segélyezése, valamint „a *status* felügyelete mellett” működő önkormányzata mellett, megígérte: gondja lesz rá, hogy „román ajkú polgártársaink a jogegyenlőségnek alapján a *status* [állam]polgári és katonai hivatalaiban minden részrehajlás nélkül érdem és tehetség szerint részesíttessenek”.

„Egyszóval: közös jog, közös szabadság és a törvények minden jótékonságainak közös élvezete – fejeződik be a későbbi törvény magvának tekinthető passzus – [. . .]. Aki többet akar, az el akarja darabolni az országot és zsarnok akar lenni mások felett; aki pedig ezt akarja, azt a haza ellenségének nyilatkozatom [. . .].”

Noha Drágos küldetése május 1-jén Abrudbányán tragédiába torkollt, az újabb vérontás nem szegte kedvét a kormánynak, hogy hadi s diplomáciai követek révén megkísérelje a nemzetiségekkel való kiegyezést. Amint a délvidéki harcok lecsöndesedtek, kapván kapott az alkalmon, s 1849. június 6-án – immár Pesten – miniszterelnökére s belügyminiszterére, Szemere Bertalanra bízta e kibékülés megkísérlését. Szemere 14-én a minisztertanácsban előterjesztett javaslatában valamint Raksányi Imre őrnagyhoz intézett másnapi, saját kezű fogalmazványban fönmaradt levelében 12 pontban, tételesen is fölsorolta – lényegileg a Kossuthtól idézett körre kiterjedően, de pontosabb szövegezésben – a kormány engedményeit a harcot beszüntető, sőt átálló szerbeknek. A 2. pontban a kormány „szabályul ismeri el, miképpen a magyar álladalomban a községek beligazgatási nyelve az leend, amelyen a lakosok többsége beszél, kivévn, a hol a község, nyelv tekintetében is két külön községre el lenne választható”. Az 1. pontban a szerbeknek is megígéri: „minden hivatalokra az ország több polgáraival egyenlőképen elválasztatnak, s a közbocsánatot nyertekre nézve, politikai múltjuk e tekintetben soha semmi akadályul nem szolgálhat”.

Raksányi veszélyes küldetéséről Szegeden július 14-én kelt levelében megírta Szemerének, hogy a szerbek Karlócán július 19-én folytatnák a tárgyalást;

„ez idő alatt [addig] tanácskozni akarnak”. Éppen e napon fejeződtek be Szegeden a még török fennhatóság alatt álló havasalföldi román emigránsokkal június vége óta folyó sikeres tárgyalások, melyek eredménye a Nicolae Bălcescu, Cezar Bolliac és Kossuth Lajos által aláírt *Projet de pacification* és egy román légió fölállításáról szóló megegyezés lett. A 18 és 3 toldalékból álló *Projet de pacification* Szemere július 15-i feltételein alapult, jelentős újításokkal, mint amilyenek „a népiségek szabad kifejlődése” (1.), valamint a tisztán román vagy csupán román többségű megyékben és más municipiumokban (vidékekben, székekben, városokban) a „tanácskozások” s a jegyzőkönyvezés kettős, magyar és román nyelvűsége (4.); a román többségű községek nemzetőreinek román vezérleti nyelve (14.), a toldalékban pedig az égető társadalmi kérdést jelentő sajátos hűbéri [valójában úrbéri!] maradványok fölszámolása a románok lakta vidékeken (1., 3.).

7. 1849 júliusában Szeged adott menedéket a kormánynak és az országgyűlésnek. A képviselőház a városházán július 20-a és 28-a között hat ülést tartott, melyek közül csak kettő volt nyilvános. A hadi helyzet s Görgei Artúr tábornok fővezérségéről szóló viták mellett fő téma volt a nemzetiségek – elsősorban a románok és a szerbek – kibékítése, a nemzetiségi törvény tető alá hozása.

A képviselők, akik kevéssel előbb Pestről menekültek Szegedre, a képviselőház összehívását sürgették a románokkal való kibékülés részleteinek megismerése végett is. A július 21-i nyilvános ülésen Szemere egyik fő feladatként jelölte meg, hogy „a fellázadt népfajok lecsendesíttessenek”. Vázolta az okokat és a kormány korábbi kísérleteit. „Úgy voltak a pontok szerkesztve – mondotta –, hogy többet adnunk az ország státusegységének [államegységének] feloldozása nélkül nem lehetett, kevesebbet pedig nem tartottunk kielégítőnek.” Hunfalvy Pál naplójába följegyezte, hogy Beöthy Ödön berettyóújfalui (Bihar megye) képviselőként 23-án tanácskozásra hívta össze képviselőtársait az „oláhok [románok] kibékítése” ügyében; hiába volt azonban a megegyezés, másnap nem akadt 20 képviselő, aki aláírta volna a zárt ülést kérő okmányt; többen – köztük a nagy nemzeti költő, Vörösmarty Mihály – „emlegették [...] , hogy a magyar nem harcol azért, hogy saját országában idegen legyen”.

A július 25-i zárt ülésen a képviselők már többet megtudhattak arról, hogy a Havasalföldről menekült románokkal „a kormány bizonyos pontokban megállapodott”, a vita azonban a Drágos küldetését szerencsétlenül, sőt tragikusan kezresztző Hatvani Imre szabadsapatbeli őrnagy ügyére terelődött.

„Mínthogy – jegyzi föl Hunfalvy – a ház nem egy népfajra csak, hanem általában minden idegen ajkú népiségekre nézve akarhat elveket megállapítani, Szemere kétrendbeli javaslatot olvasott fel, mely iránt a ház holnap még tanácskozni fog.”

E javaslatokra vonatkozhatott Szemere Bertalannak Vukovics Sebő igazságügy-miniszterhez intézett július 19-i kérése: a „mondanivalót [indoklást] írd

vagy írasd meg, igen szépen, nyomósan, terjedelmesen”. Ez nemigen készült el; a válasz viszont fönnmaradt:

„A részletest jobbnak tartom, mert a magyarázathoz származó meghasonlásnak elejét veszi. Az I. §-ban »a nemzeti szabad kifejlődés ezennel biztosítottatik« igen tág kifejezés. Én e helyett azt mondanám: minden népiségnek a közjogokban egyenlő részesülése biztosítottatik.

Szeged, Júli 25. 849 VS [Vukovics Sebő]

A 15. §-t kihagynám.”

Mind a két vagy inkább három tervezet Szemere Bertalan saját kezű fogalmazványa, melyeket a kutatók eddig nem méltattak figyelemre. (E fordításban idézett iratokat a közeli bukás után Horváth Lajos miniszteri titkár – később miskolci képviselő – menekítette haza Miskolcra; máig a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltárban őrzik őket.) A *rövidebb* inkább csak az ismert liberális alapelveket tömörítette, szembeötlő hiányokkal.

„Jóllehet Magyarország lakosai közt, a polgári jogokra nézve, különbség nyelv és vallás miatt eddig sem tétetett, sőt inkább némelyek, mint a horvátok, magok az ország törvényei szerint előnyökkel ajándékoztattak meg a magyarok felett;

Jóllehet az 1848-iki törvényekben felállított magyar kormány a g. n. e. [görög nem egyesültek, azaz ortodoxok] synodusát összehíván, a g. n. e. püspököt a ministeriumba felvevén, s a püspököknek a felsőházban illető ranghelyöket megadván, ezekkel is olyanokat eszközölt, miket az osztrák kormánytól a g. n. egyesültek megnyerni soha nem bírtak, s hogy e részben a magyar kormány minden teendőit foganatba nem vehette, abban csak az illetők háborúskodása által gátoltatott meg;

Jóllehet a kormány őszinte szándékkal és igazságos elvek alapján, eddig is lépést tett a románok és magyar szerbek megnyugtására;

Mindazáltal, hogy e részben mind az illetők, mind Európa előtt a nemzetgyűlés akaratára is ismertessék, határozza a következőket.

1. A magyar birodalomban lakó mindenféle népiségeknek nemzeti szabad kifejlődése biztosítottatik.

2. Az anyanyelvnek a családi körön túl, a községi, tanodai, egyházi ügyekben használhatása kimondatik, ennek részletes alkalmazása az alkotmány kidolgozásakor fogván meghatározatni.

3. A görög szertartásúak mind tanodáik, mind egyházaik igazgatására, mind hivatalbeli alkalmaztatásukra nézve a többi hitfelekezetbeliekkel hasonló jogokban részesíttetnek.

4. A kormány felhatalmaztatik különösen a románok és rácok jogszerű kívánatainak eleget tenni, sérelmeiket orvosolni, és azoknak, kik fegyvereiket letévén, a függetlenségi eskü szerint hódolnak, a nemzet nevében feltétlenül megbocsátani.”

A részletesebb javaslatnak két változata van. Az első szövegezés eredetileg bevezetésből és 14 pontból áll; a pontok a betoldásokból már itt 17-re szaporodtak. Minden javítás és pótlás Szemerétől származik, akár csak a 17 pontos má-

sodik szövegezés, amely a változatlanul hagyott pontokra csak utal. A szöveg-módosítások föltehetően még a képviselőház tanácskozásai előtt megtörténhetek. Különben Vukovics nem javasolhatta volna július 25-én a 15. § (pont!) törlését. A 17 pontos szöveg – kisebb leírási elvételeket nem számítva – azonos a Közlönyben, a hivatalos lapban 1849. július 29-én, innen pedig Csizmadia Andor és Beér János által is – önkényesen számmal ellátva (1849: VIII. tc.) – közzétett törvényszöveggel (1954).

Az elemi iskolai oktatási és az egyházi nyelvre vonatkozó 7–8., valamint a kormányt a végrehajtásra fölhatalmazó 15. pont teljesen új betoldás; a 7. és 8. még a második változatban is finomodott. Az újrafogalmazott 2. és 3. pont eredetileg így szólt:

„2. A magyar nyelv diplomaticai használata, az álladalmi egységnek fenntartására szükséges levén, s mert [az] országlati [törvényhozási és önkormányzati], közigazgatási, törvénykezési és hadi nyelv már megállapítván, az országban divatozó minden más nyelvek használatára nézve kijelentetik.

3. A községi ügyek tárgyalására nézve a községnek nyelv tekintetben mindenütt szabad választás engedtetik.”

8. A bővebb javaslat második változatát a képviselőház július 26–27-i zárt ülésén vitatta meg. Erről Hunfalvy Pál így tudósít: „A mai [26-i] tanácskozásimányban az általános elvekről volt szó, melyek az idegen ajkú népekre nézve törvénybe teendők. Meg vannak a demokratiai respublicával akadva. A népfel-ség különösen a [magyar] nemzetiségre nézve olyan következményeket húz maga után, melyekre a mi embereink nemigen tartottak számot. A községekbe nem lehet a magyar nyelvet becsempészni.” (Mármint a nem magyarok lakta községekbe.) A „mi embereink” nem vitásan a radikálisokra s a hozzájuk húzó képviselőkre való utalás, akiket egy kalap alá véve egyébként Szemere is a javaslat ellenfeleiként jellemzett Kossuthhoz írt levelében. „Roppant tetszéssel fogadta a Ház” Angyal Pál pécsváradi (Baranya megye) radikális képviselőnek az elvető hozzászólását, aki „nem akarhat[t]ja, hogy a magyar maga ássa alá nemzetiségét”. Nyáry Pál csak közböcsánatot kívánt adni a volt lázadóknak, szerinte ugyanis iskoláról, egyházzról és községről az alkotmány előtt határozni nem lehet; az Amerikai Egyesült Államok példájának követésére hívott föl: „feledjük, hogy vannak országunkban különféle nemzetiségek. Különben a magyar állam részvényeseivé tesszük a nemzetiségeket, s eltemetjük a magyar államot.” Joggal rója meg a békepartí naplóíró őt is és a megzavarodott képviselőházat is: „Hivatkozik az észak-amerikai Egy. Államokra; de nem látszik tudni, hogy azért nincs ott törvény az idegen nemzetiségekre [...], mert nem kellett törvény az angol nyelv diplomatiasságának [itt: hivatalos voltának] megállapítására. A ház pedig újabb példáját adta éretlenségének és politikai ingatagságának. Mert amit tegnap általánosan javallt, azt ma általánosan rosszallta [...].”

A július 28-i nyílt ülésen Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter abból indult ki, hogy a forradalom három nagy alapeszmén nyugszik: 1. a parlamentáris kormányformán, 2. a polgárok jogegyenlőségén és a 3. „a nemzetiségek és népiségek szabad kifejlődésén”. Ám ez utóbbiért a háború miatt még „kevés történt”. Elérkezett „a legvégső idő, hogy a nemzetgyűlés elveit e részben kinyilvánítsa”. „Hadd lássa a világ, hogy mi a legújabb forradalmak életjeleit jól ismerjük, hogy míg a régi forradalmak csak a szabadságot kívánták és nyerték meg [...], mi nemcsak a szabadságot adjuk meg a polgároknak, de megadjuk a népeknek saját nemzetiségüket is.”

A zárt ülések után aligha várt vita robbant ki. Nyáry Pál a házszabályoknak megfelelően megvitatás előtt ki kívánta nyomtatni a miniszterelnök által fölolvastott javaslatot. A radikálisok megoszlottak: Irányi Dániel e formalitás ellen, Madarász József viszont mellette szólt; ugyanő a döntés előtt a közvélemény elé kívánta tární a javaslatot, melynél az úrbéri maradványok eltörlését előbbre valónak tartotta. A békepárti Bezerédj István, különben „a formák embere”, a kinyomtatás ellen volt, nem akarván abba a hibába esni, hogy „a betűhöz ragaszkodván a szellemet elöljük”. Vukovics a haza ügye iránt egyenesen rosszakaratúnak minősítve Nyáry indítványát, a további vita mellőzését sürgette. A radikális Szacsavay Imre elfogadta a javaslatot, elvbarátja, Halász Boldizsár viszont vitázni akart róla. Az ugyancsak radikális Irinyi József azon csodálkozott, hogy a képviselőház eddig nem alkotott törvényt e fontos ügyben. Mások – Gózmán János, Szirmay József, Csányi László – megrótták Madarászt akadémikusokoskodásáért; mint Szirmay mondta: “ez három napi tárgyalásnak szolgált alapul, [...] hatalmas eszközül fog szolgálni a haza megmentésére”.

Az elnöklő Palóczy László (Miskolc) felszólítására a „képviselek általános többsége”, Hunfalvy szerint „a Ház roppant nagy többsége” elfogadta a javaslatot; „nem volt szükség nagyon mellette harcolni”. Szemere egyébként azzal, hogy „forradalmi időben a formák elvesztik a hazát, békés időben megmentik” – egy füst alatt elfogadtatta a zsidók emancipációját is

9. A nemzetiségi törvény alapelve, az országban élő „minden népiségek szabad kifejlődése”, amely elemeiben már Kossuth április 26-i levelében föllelhető, a románokkal való *Projet de pacification*ban nyert először tételes megfogalmazást. Bizonytalan volta ellenére is ígéretes volt. A magyar maradt a törvényhozás, a kormányzat, a közigazgatás, az írásbeli törvénykezés (igazságszolgáltatás) és a hadügy nyelve. Mellette a nemzetiségi anyanyelvek használatának is tág tere nyílt a községekben, sőt helyet szorítottak neki a municípiumokban, az igazságszolgáltatásban is.

A községekben csak az eddigi gyakorlatot rögzítették. Szemere június 16-i levele és a július 14-i terv a többség nyelvét tekintette a község nyelvének; a bővebb javaslat 3. pontja eredetileg a községekre kívánta bízni ennek eldöntését, míg végül is a községi tanácskozásokon a magyarul vagy nem magyarul való szólás jogának meghagyása mellett csupán a jegyzőkönyvi nyelvet szab-

hatta meg a többség. Ez lett a nemzetörség nyelve is (6.), amint ez már a románokkal való egyezésben is szerepelt (14.).

A *Projet de pacification* fontos nívuma volt a municipiális nyelvhasználat, ahonnan csekély szűkítéssel a törvényjavaslatba is bekerült. Ez utóbbi szerint a municipiális (megyei, etc.) testületek tagjai szabadon szólhattak magyarul vagy anyanyelvükön, ha pedig az ott élő „valamely népfaj” a lakosság felét meghaladta, kívánságára a magyar mellett nyelvén is vezethető lett a jegyzőkönyv. A törvényhozással, a kormánnyal és a társ-municipiumokkal való levelezésnek magyarul kellett történnie. (A *Projet de pacification* szerint két román többségű municipium románul is levelezhetett.) A törvény 5. pontja – ugyancsak a román–magyar megegyezés (6.) nyomán – e törvényhatósági nyelvhasználatot az esküdtszékekre, valamint – a behozandó szóbeli eljárásra figyelemmel – a jövődre az első fokú törvényszékekre is kiterjesztette.

Az egyházközségek anyakönyvi és ügyviteli nyelve – Vukovics pontosítására – az anyanyelv lett, Szemere eredetileg ugyanis a „községi nyelvet” kívánta ide is bevezetni (8.).

Az elemi tanodai nyelv a községi és az egyházi nyelv egyaránt lehetett (7.). A *Projet de pacification* minden román tanodában, az állam által fölállítandókban is, eleve a románt jelentette ki tanítási nyelvnek (5.).

Az egyházszervezet és a képzés egyéb kérdéseit, az anyanyelven való kérvényezést (9.), valamint a törvény végrehajtásának az amnesztiára is vonatkozó kérdéseit mellőzve emelem még ki, hogy – Szemere június 14-i ajánlatának idézett 11. pontja nyomán – mind a *Projet de pacification* (15.), mind a törvény (14.) a hivatalra és tisztségre való alkalmazást a nyelv és vallás kizárásával „általában az érdem és képesség” követelményéhez kötötte.

10. Íme a Beér János és Csizmadia Andor (1954), valamint nyomukban Spira György (1980) által újra közreadott szövege, kisebb pontosítással!

„Az országban levő különféle nyelvekre s a görög szertartású egyházakra nézve, addig is, míg a kidolgozandó alkotmány szerkezetéhez képest részletes intézkedés törvényhozás útján történnék, részint a haza nem magyar ajkú polgárainak bővebb megnyugtására, részint a kormánynak ideiglenes rendezési intézkedéseiben utasításul, határozatkép[pen] kijelentetik:

1. A magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése következőkben ezennel biztosítottik:

2. Országlati, közigazgatási, törvénykezési, hadiügyekben, mint diplomaticai nyelv a magyar használtván, az országban divatozó minden más nyelvek használatára nézve kimondatik:

3. A községi tanácskozásokban mindenki akár magyar[ul], akár anyanyelvén szólhat, a jegyzőkönyv pedig a községben divatozó nyelvek közül azon nyelven fog vezetettini, mely szabad választás szerint megállapítottik.

4. A törvényhatósági mindenféle ülések tanácskozásaiban mindaz, ki szólásra feljogosítva van, véleményét és szavát akár magyar[ul], akár anyanyelvén előadhatja.

Mely törvényhatóságban valamely népfaj az összes lakosság számának felét túlhaladja, ott a jegyzőkönyv – ha kívánatlik – annak nyelvén is szerkesztendő.

De a levelezések a nemzetgyűléssel, kormánnyal és minden más törvényhatósággal mindig magyarul vezetendők.

5. Ha az esküdszék vagy első bíróságú törvényszékeknél a szóbeli eljárás behozatik, a 4. pont alatt kimondott elv ezen bíróságok előtti eljárásokra is kiterjesztetik.

6. Amely nyelv községi nyelvül meg van állapítva, azon községekben a nemzetőrök ugyanazon nyelven fognak vezényeltetni.

7. Az elemi tanodákban tanítási nyelvül mindig a községi vagy illetőleg az egyházi nyelv fog használtatni.

8. Az egyházközségnek anyakönyvei és egyházi ügyei az egyházbeli község anyanyelvén fognak vezetettetni.

9. Folyamodványát mindenki anyanyelvén is bárhová benyújthatja.

10. A görög szertartásúak zsinata összehívattván egyházi és tanodai ügyeikben – mint bármely más hitfelekezetbeliek – szabadon intézkedhetnek, püspökeiket szabadon választhatják, a román és szerb ajkúak egyházbeli egységének kérdése szinte [szintén] a zsinatra bízattván.

11. A görög szertartásúak egyházi és tanodái mindazon kedvezményekben részesítettek, melyek az álladalom által más vallásbelieknek meg fognak adatni.

12. Tanodai és egyházi alapítványait a görög szertartásúak kizárólag maguk kezelendik.

13. Számukra a budapesti egyetemenél külön hittankar fog felállítatni.

14. A hivatalra s tisztségekre alkalmazás nyelv és vallás figyelembevételével nélkül általában az érdem és képesség szerint fog történni.

15. A kormány felhatalmaztatik és illetőleg kötelességévé tétetik, ezen elvek alapján foganatosítani illető rendeleteit és intézkedéseit.

16. A kormány felhatalmaztatik, különösen a románok és rácok előadandó jogszerű kívánatainak eleget tenni, sérelmeiket orvosolni, rendelet vagy a nemzetgyűlésen hozandó törvény által.

17. A kormány felhatalmaztatik, mindazoknak, kik az általa kitűzendő idő alatt fegyvereiket letévén, megtérnek, és a függetlenségi esküt leteszik, a nemzet nevében megbocsátani.”

IV.

11. Szemere Bertalan miniszterelnökként és belügyminiszterként nem csupán megfogalmazta a tervezetet, hanem az éppen távol lévő Kossuth Lajos kormányzóelnök általi kihirdetését be sem várva az egyre zsugorodó ország területén megkísérelte végre is hajtatni a képviselőház határozatát. Hermann Róbert és Pelyach István kutatásaiból (1990) ismerjük azokat a rendelkezéseit, amelyeket *azon nyomban* megfogalmazott. Valamennyi még működő kormánybiztosnak szólt 1849. július 29-i körrendelete:

„A nemzetgyűlés a különbözőféle népiségekre nézve egy oly politikának vetette meg alapját, melyben a kiengesztelődésnek teljes biztosítékát foglalja magában, oly politiká-

nak, melyet Európa követni fog, de példát reá még egy kormány sem adott. [Ide zárom a 162. számú Közlönyt, melyben olvasható a nemzetgyűlés határozata.]

Azt tudatni kell az oláh és rác néppel sietve, gyorsan, kivált a főbekkel.

Ki kell emelni a nemzetgyűlés magas igazságszeretetét, hogy az osztrák politika volt a népeket összeveszíteni és nyelvüket elnyomni. A magyar politika az egyenlőség politikája, mind a szabadságra, mind a nemzetiségre nézve, amennyiben a státusegység érdeke megengedi.

Innepet ülhetnek a népek.

Ez alkalmat fel kellene használni, hogy a nép hitet nyerjen irányunkban.

A részletes foganatosítás iránt várja el Ön a kormány rendeletét.”

Egyidejűleg fogalmazta Török Gábor élelmezési kormánybiztosnak szóló – feltehetően Aradra küldött – utasítását.

Íme, megy Murgu képviselő. Ő hajlandó elmenni Iancuhoz, a román táborba a nemzetgyűlési határozattal.

Jónak tartom. Ezzel, ha fellép, *roppant* hatást gyakorolhat a népre. Mint próféta és szabadító jelenhet meg.

Tehát

1. ő lefordítja román nyelvre. Ön nézze át, hív-e, nem tévedt-e, és eszközölje kinyomtatását rögtön, néhány óra alatt, ily cím alatt:

Az országgyűlés határozata a Magyarországon lakó nemzetiségekre s a görög szerartású vallásra nézve, melyet a Ház közegyezéssel hozott a miniszterelnök indítványára.

Szeged, július 28. 1849.

Nyomassék 5000 példányban, és Ön küldjön belőle nekem 1000, Boczkónak 1000, Mihályinak 200, Csernovicsnak 200, Füleppnek 400, Tomcsányinak 200 példányt, *sietve*. Talán indítványom is lenyomathatnék, mert az megnyugtató, őszinte.

2. Eszközölje, hogy Murgu *biztosan* elmelessen Iancuhoz. Adjon hozzá becsületes, demokratikus, hív oláh hazafit, ki bírja a szó hatalmát.

3. Lásza el pénzzel, miről engem értesítend.

Szóval, e drága alkalmat használja fel, hogy a román nép megnyeretvén, fegyverét tüstént a közös ellenség ellen alkalmazhassuk.”

Eftime Murgu Lugos (Krassó megye) román képviselője el is jutott Avram Iancu táborába, de Iancuval, a román főkelők vezérével, találkoznia nem sikerült, csupán annak alparancsnokaival találkozott, akik egy hónapi gondolkodási időt (!) kértek. Nem járt tehát sikerrel, mint ahogyan a nemzetiségi határozat románra fordításáról sem tudunk, s annak – a Közlönyön kívüli – kinyomtatásáról sincs tudomásunk.

A Noszlopy Gáspár kormánybiztosnak (Somogy megye) ugyancsak július 29-én írt zaklatott hangú levelében emígyen érintette e kérdést a miniszterelnök és belügyminiszter: „Figyelmeztettem a *nemzetiségekről* szóló új határozatról és a zsidószabadságról. Ezzel hathat, hasson.”

Ugyancsak maga fogalmazta a kormány 1849. július 30-án Makón kelt memorandumát Görgei Artúr tábornoknak, aki – mint ismeretes – július 22-étől

érintkezésben volt az orosz intervenciók hadsereg vezetőivel. Mintegy tárgyalási alapul hivatkozott a nemzetiségekkel való kibékülési törekvésre is.

„Fognák látni – írta – a nemzetgyűlés legújabb határozatából, hogy a magyar kormány mind a különböző nemzetiségekre, mind a görög szertartásra nézve nem az osztrák kabinet elnyomási politikáját követvén, a magyar birodalom mint barát is erősb, mint szomszéd is békésebb leend, éppen mivel erejének alapját a különböző elemek összeegyesítésében keresi, míg azt Ausztria azoknak ellenségének harcában kereste.”

Ám a memorandum e passzusa – miként az egész irat – már nem befolyásolhatta az események menetét.

12. Kossuth Lajosnak, az ország kormányzóelnökének a románok – nevezetesen „az erdélyi havasokban táborba szállott pártos román nép” – számára kiadott augusztus 8-i „engesztelő rendelet”-éről (Közlöny, 1849. augusztus 10.) tudunk még, amely így kezdődött: „[...] az ország kormányának indítványára **a nemzetgyűlés törvénybe iktatá a különböző népiségek kiengesztelésére s a közös jog, közös szabadság és közös haza egybeforrasztására intézett szabadelvű rendelkezéseit; melyek a legtágabb alapon mindent magában foglalnak, amit csak bármely ajkú polgártársunk a haza egységének szemmel tartása mellett kívánhat.**”

Kossuth tehát, ha népszerű formában is, a nemzetgyűlési határozat okiratát a „törvénybe iktatá” szavakkal ténylegesen *törvénynek minősítette*. Igaz, még ebben a valóban utolsó pillanatban sem mulaszthatta el hangoztatni: mindez csakis „a haza egységének szemmel tartása mellett” történhetett.

Míndez elkéssett. Vége volt már mindennek! Görgei Artúr tábornok, aki – mint kvázi diktátor – három napra átvehette a „hatalmat”, elkerülendő a további értelmetlen harcot, a túlerőben lévő, a császáriak megsegítésére beavatkozott orosz csapatok előtt Világos mellett 1849. augusztus 13-án kapitulált. Az 1848/49-i magyar forradalom és a szabadságharc elbukott.

V.

13. Hogy Frankfurt német és Kremsier osztrák alkotmányozó gyűléseinek nemzetiségi vonatkozású alapjogi dokumentumai között minő, „jogfilológiai” is igazolható összefüggések mutathatók ki, arról más munkámban szólok. Vajon kimutatható-e ez a német meg osztrák jogforrások (tervezetek) és a szegedi nemzetiségi törvény (határozat) között is?

Az osztrák és német megfogalmazások következetesen egymás mellé helyezik a *Volksstamm*-ot [‘néptörzsi’] és nyelvének védelmét. Szemben azzal az elsősorban cseh oldalról jövő igénnyel, mely eleve két nemzet (*Nationalität*) egyenjogúságáról szól, kollektív történeti-politikai államalkotó jogalanyként az

osztrák dokumentumokban is csak a *Volksstamm* szerepel, mégis – a frankfurti megfogalmazáshoz képest – azzal a többletként mutatkozó toldalékkal, hogy nemzetisége (*Nationalität*) általában, nyelve pedig különösen védelmet és gondozást élvez.

Az 1849-i frankfurti német alkotmány 188. §-a „népi kifejlődést” (*volkstümliche Entwicklung*) ígér „a nem németül beszélő *Volksstamm*-oknak”, ám ez a politikai-közjogi alanyiságra igényt tartó nemzetkénti elismerésre nem terjed ki, csupán *saját területükön* nyelvük egyenjogúságára az egyházi életben, oktatásban, beligazgatásban és bíraskodásban. Az 1849-i kemsieri alkotmánytervezet alapjogi rendelkezései körében a nyelvi egyenjogúság „fölkerült” ugyan a birodalom néptörzseinek [*Volksstämme*] egyenjogúsága körébe is, ám ez ott – államszerkezeti változtatások nélkül – pusztán kinyilatkoztatás maradt. Így az elhíresült *Gleichberechtigung* [’egyenjogúság’] valójában csupán a *nyelvhasználatban* nyerhetett teret. Persze ez sem volt kevés.

S Magyarországon? A kiinduló pont 1848 szeptemberében hasonló volt, legalábbis román s magyar kapcsolatban. Drágos János javaslata „nemzetiség és nyelv” dolgában különböztet; az erdélyi románokról szóló törvényjavaslat is a románok „nemzetisége és nyelve” elismeréséből és szavatolásából indul ki. A nemzetként (*natio*) elismertetés 1791 óta az erdélyi románok követelése volt; az uniós bizottság, amely Magyarország és Erdély uniójának részleteit tárgyalta, ebbe – a törvényjavaslat keretei között – beleegyezett. Noha ez nem jelenthette egyszerre a teljes országgyűlés álláspontját, mindenesetre figyelemre méltó, hogy törvényjavaslatokban *nép* helyett a *nemzet* kifejezést használta.

E korai törvényjavaslatok – azon túl, hogy bennük is a nemzet és nyelv ketőse szerepel – honi politikai viszonyokból „táplálkoztak”; erőltetett is volna őket az egyidejű német és osztrák vitákhoz kapcsolni.

Az 1849. július 28-i szegedi törvény (képviselőházi határozat) deklaratív jellegű 1. pontja kapcsán mégis fölmerülhet az *eredet* kérdése. „*A magyar birodalomban lakó mindenféle népiségeknek nemzeti szabad kifejlődése biztosítottatik*”; e megfogalmazás ugyanis alighanem e frankfurti mondatra (is) visszavezethető: „*Den nicht deutsch redenden Volkstämmen Deutschlands ist ihre volkstümliche Entwicklung gewährleistet [...]*.” A *Volksstamm*-nak Szemere fogalmazásában a *népesség* felel meg, finom distinkcióként, hiszen nem az ország népének egészéről van szó; a *volkstümliche Entwicklung*-ot viszont a *nemzeti szabad kifejlődés* helyettesíti, amely két vonatkozásban is eltér a frankfurti szövegtől. Az ugyanis sem a *nemzeti*, sem a *szabad* jelzőt nem tartalmazta, hanem megelégedett a *népnek volkstümliche* [’népies’] alakban való megisméltélésével, nyilvánvalóan erőltetve, mivel a *Volksstamm*ban már bennefoglaltatott. E „stílushibák” elkövetése mindenesetre a német alkotmányozóknak „megérte”; általuk érthették csak el, hogy e körben is említsék meg, azaz kerüljék el a nemzetiség (*Nationalität*) fogalmát.

Nem kerülhették viszont ezt meg az osztrák dokumentumok, ámbár ezek is a *Volksstamm*-ot helyezték előtérbe, s csak mögöttesen szóltak ennek nemzetisé-

géről (*Wahrung und Pflege seiner Nationalität* [‘az ő nemzetisége megőrzése és gondozása’]). A Szemere Bertalan fogalmazta magyar szöveg e ponton kapcsolódik a kremsieréhez (1849) is, hiszen az övében is elkülönülnek a „népiség-ek” és e „nemzeti szabad kifejlődése”. A *szabad* jelző mindenestre eredeti magyar szövegelem: ez sem a frankfurti, sem a kremsieri megfogalmazásokban nem fordul elő.

14. A Szemere-fogalmazvány „nagy” hiánya viszont, hogy *expressis verbis* nem fordul elő benne a *Gleichberechtigung* magyar megfelelője: az *egyenjogság*. A német alkotmányi szövegekben mindvégig, az osztrákokban pedig eredetileg e kifejezés csak és kizárólag a *nyelvhasználatra vonatkozott*, mégpedig csupán abban a tartományban, amelyben az adott „néptörzs” élt. A kremsieri osztrák tervezetbe fölvetett mondatocskának – *Alle Volksstämme des Reiches sind gleichberechtigt* – birodalmi szinten csak az adhatott (volna) értelmet, ha az alkotmányos államszerkezet valamilyen formában az „egyenlő jogú néptörzsek-re” épül. Mindenesetre elvileg e föderalizálásnak a tartományok (*Kronländer*) alakjában az Osztrák Császárságban megvoltak a fölhasználható, a néprajzi határokhoz igazítható történeti-politikai előképei.

Magyarország viszont éppen 1848-ban nyerte vissza területi integritását Erdély uniójával, a *két magyar haza* egyesítésével. Társországgként az addig is nagy önállóságot élvező Horvátországot egyébként is megillető önkormányzatot nem számítva, a municípiumokénál magasabb szintű autonómia csak a középkori eredetű erdélyi *Universitas Saxonum*-ot illette meg, ám polgári viszonyok között ennek napjai is meg voltak számlálva. A honi *népiségek* egyenjogságának kimondása egyet jelentett volna – Kossuth Lajos szavaival élve – az ország eldarabolásával, egységének végzetes megbontásával. S ebbe egyetlen, az országért felelősséggel tartozó politikus nem egyezhetett bele.

A megoldás – a *Gleichberechtigung* hangzatos, ám ha történetileg nem konkretizált, akkor még teljesen üres alkotmányozási szóvirágával szemben csakis a már meglévő községi és municipális önkormányzatok – köztük a megyék – alkalmassá tétele lehetett (volna) részint a képviselőlet átalakítása liberális, sőt demokratikus szellemben, részint a nem magyar népiségeknek (is) kedvező területi változtatásokkal. A népképviselőlet irányába a pozsonyi törvényhozás az 1848. április 11-i – e tekintetben ideiglenesnek szánt – törvényekkel megtette az első lépéseket, a nemzetiségek igényeit legalább részben kielégítő területrendezés viszont végképp a jövőre maradt. Hogy az osztrák-magyar dualizmus idején (1867–1918) e téren mi történt s mi nem, nem e tanulmány tárgya.

15. Az 1849-i nemzetiségi törvény – valójában *képviselőházi határozat* – a szabadságharc 24. órájában születvén, nem állhatta ki az idő próbáját. Sok volt-e vagy kevés, avagy éppenséggel elégséges, amit a nem magyar „népiségeknek” nyújtott volna, nehezen dönthető el. Annyi bizonyos, hogy a nemzetiségi egyenjogúságot (*Gleichberechtigung*) általánosságban elismerő 1848/49-i német és osztrák alkotmányi rendelkezéseket is figyelembe véve, párját ritkította, és viszonylag részletes szabályaival *a maga nemében első volt Európában*. Sokat nyújtott, vagy keveset? Kétségtelen: az 1848/49 forradalom törvényhozói még az utolsó percben sem méltányolták a nemzetiségi mozgalmaknak *területi autonómiára* való igényét, pedig őket a hagyományos municipális rendszer már aligha elégítette ki. Mégis: a nyelvhasználat, az iskolázás, az önálló egyház-szervezet, a kérvényezés, valamint a megkülönböztetéstől mentes hivatalnyerés elegendő kiinduló pontot jelenthetett volna számukra a „szabad kifejlődés” útján.

Ezen 1849-i törvényt ritkán szoktuk összevetni második, liberális nemzeti-ségi törvényünkkel, az 1868: *XLIV. törvény*cikkkel, pedig ez sem volna tanulságok nélkül való. Részleteikben sok az egyezés közöttük. A Deák Ferenc és br. Eötvös József – mindketten a magyar liberális reformerek vezető alakjai, 1848-ban miniszterek – befolyása alatt született 1868-i törvény részletesebb s alapsabb. Alapelveik eltérése viszont önmagáért beszél: 1868-ban szó sem volt már a nemzetiségek szabad kifejlődésének lehetőségéről; a törvényhozók *a politikailag egységes magyar nemzet* elvén álltak, azaz az állampolgárok összességét tekintették a nemzetnek. Igaz, ezzel sem bántva, sőt istápolva a nem magyar ajkúak nyelvhasználatát, egyházi és kulturális életét, megkülönböztetéstől mentes hivatalvállalását. Hogy a gyakorlat s a későbbi törvényhozás mennyiben rontotta le e törvénybeli jogok tényleges érvényesülését, az már másik történet.⁸

(1988/89/1999/2002)

⁸ Közleményem e két tanulmányomon alapul (bennük adtam meg forrásaimat is): *Az 1849. július 28-i szegedi nemzetiségi törvény (határozat) létrejöttéhez; Frankfurt–Kremsier–Szeged. Adalékok az első közép-európai nemzetiségi jogi alapvetési kísérletekhez. 1848–1849.*, in: RUSZOLY JÓZSEF: *Újabb magyar alkotmánytörténet. 1848–1949. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2001. 93–118. (ISBN 963 933745 5) E közleményem előzménye: RUSZOLY JÓZSEF: *Es war das erste seiner Art in Europa. Entstehung des Nationalitätengesetzes von Szeged vom 28. Juli 1849.*, in: *Von den Ständeversammlungen bis zum parlamentarischen Regierungssystem in Ungarn. Studien zur Parlamentarismusgeschichte*. Hrsg. Gábor Máthé, Barna Mezey. Budapest–Graz, 2001. 81–89. (Bibliotheca Iuridica, Acta Congressuum, 1; ISSN 1587–8821)

A téma alapvető jelentőségű összefoglalását nyújtja: MIKÓ IMRE: *Nemzetiségi jog és nemzeti-ségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből*. Kolozsvár, 1944. Reprint: [Budapest–Pécs, 1989.]. (ISBN 963 02 6543 5)

A D A L É K
A M A G Y A R K Ö Z J O G H O Z

ÉSZREVÉTELEK

LUSTKANDL VENCZEL MUNKÁJÁRA:

„DAS UNGARISCH-ÖSTERREICHISCHE STAATSRECHT“

A M A G Y A R K Ö Z J O G
T Ö R T É N E L M É N E K S Z E M P O N T J Á B Ó L

I R T A

DEÁK FERENCZ.

A „Budapesti Szemle“ 1865. I. füzetéből.

PEST,
KIADJA PFEIFER FERDINÁND.

»A magyar közjog történelmének szempontjából«

Deák Ferenc Adaléka és az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés
historiográfiai tükörben

Deák Ferenc (1803–1876)

Zala szülötte, első igazságügy-miniszterünk
emlékének

I.

1. Ritkán esik meg a történelemben, hogy a jognak – különösen a történeti közjognak – oly nagy jelentősége legyen, mint volt az 1867. évi kiegyezés előestéjén. Az *Októberi diploma* által kiváltott 1860–61. évi törvényhatóságokban és az országgyűlésben egyaránt föllobbanó – ahogyan Szegeden hívták – „kis forradalom” után – ha felemás módon is – a Schmerling-i provizórium visszatért az abszolutisztikus, centralista eszközökhöz. 1848 vívmányaihoz ragaszkodó, ám a kiegyezésre is hajló magyar liberális politikai vezető réteg alkotmányos állami intézmények híján csakis a jogra, az 1848. áprilisi törvényeket is magában foglaló történeti alkotmányra támaszkodhatott. A közjog tehát a magyar liberális politika eszközévé, mi több: egyetlen fegyverévé vált. Forгатásában volt gyakorlatuk: az idősebb nemzedék hon lévő tagjai, köztük Deák Ferenc, megtanulták ezt már a reformországgyűléseken, ahol is olykor a haladás védpajzsaként is használták.

Deáknak és körének legfőbb törekvése a kiegyezést megelőző 1865-i puható-lózások alkalmával is az volt, hogy engedményeiket csakis a magyar történeti közjog talaján tehessék meg. Köztudottan így alapozták végül is a kiegyezés alaptörvényét, az 1867.: *XII. tc.-t a Pragmatica Sanctiora (1723: I–III. tc.)*, noha valójában annak másfél évszázaddal korábbi elfogadói aligha gondolhattak arra, hogy általa a Habsburgok örökös tartományai és Magyarország közötti monarchikus uniót hoznak létre. A benne kifejezésre jutó *közös védelem* gondolata mégis lehetővé tette Deáknak és mérsékelt követőinek, hogy a perszonális uniónak tekintett, közös ügyekre és közös szervekre épített reális uniót rá alapozzák. S ez nem volt csupán jogászkodás. Így lehetett csak elérni, hogy csupán *ennyit* engedjenek, s nem készítsenek törékenyebb új alapokat, ne mondjanak le arról, amiről 1526 óta sohasem mondott le a magyar törvényhozás: az ország alkotmányos önállóságáról.

Jól tudták ezt az osztrák császári oldalon is. A jogeljátság elméletétől az 1848-i törvények alkotmányszerűségének kétségbevonásán át a *Corpus Juris Hungarici* törvényhelyeinek félremagyarázásáig sok-sok, hol durvább, hol hajlékonyabb „érveléssel” éltek. Ennek végső summája – ha szabad ennyire általánosítani – mindig az volt, hogy Magyarország nem tarthat igényt más koronatar-

ományokénál szélesebb körű önállóságra, pláne nem függetlenségre. Magyarország és Erdély a *Reichrat*-ban képviselt Osztrák Császárság integráns része.

Wenzel Lustkandl bécsi egyetemi tanár *Das ungarisch-österreichische Staatsrecht. Zur Lösung der Verfassungsfrage* (= A magyar-osztrák államjog. Az alkotmány kérdés megoldásához) címmel könyvet adott ki Bécsben 1863-ban. Deák Ferenc, aki kétségtelenül a kor vezető magyar politikusa volt, akit a magyar liberálisok s konzervatívok egyaránt, pártkülönbőség nélkül tiszteltek, a Magyar Tudományos Akadémia folyóiratának, a Budapesti Szemlének 1865. évi 1. számának hasábjain *Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Vencel munkájára: „Das ungarisch-österreichische Staatsrecht”. A magyar közjog történelmének szempontjából* címmel válaszolt. Vitairatát Pfeiffer Ferdinánd Pesten még ugyanazon évben önálló könyvként is közzétette (188 p.). Ez volt a híres „Húsvéti cikk”-hez (Pesti Napló, 1865. április 16.) vezető út utolsó állomása; közjogilag és történelmileg: alkotmánytörténetileg megalapozta az abban kifejtett politikai ajánlatot, mely két év múltán eredményre is vezetett.

Most, amikor a hasonmás (reprint) kiadványok korát éljük, s a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Széchenyi István fontosabb műveinek hasonló módon való megjelentetése után, Petrik Ferenc szerkesztésében egy – első szériában – tíz kötetre tervezett, a magyar jogásztársadalom széles rétegeinek figyelmébe ajánlható,⁹ *A jogtudomány magyar klasszikusai* c. sorozat első darabjaként éppen ezt adta ki; Kovács István utószavával és jegyzeteivel.

2. Deák Ferenc műve: vitairat, mint ilyen az ellenérveket, a kifogásolt a 498 lapos Lustkandl-mű szerkezetének megfelelő rendben fejt ki. Az első fejezet az 1848-i törvények legalitását támasztja alá. A második fejezet a Habsburg-kori trónbetöltési jog történetét elemzi, hangsúlyozva, hogy a török idők végéig Magyarországon törvényesen a szabad királyválasztás érvényesült; s csak 1687-ben iktatták törvénybe a Habsburg-ház elsőszülöttségi öröklési rendjét, 1723-ban kiterjesztve azt a nőágakra is. A harmadik fejezet a *Pragmatica Sanctio* létrejöttét veszi szemügyre. A negyedik fejezet a király és az ország közötti kapcsolatokra vonatkozó más, 16–17. századi törvényeket mutatja be, bizonyítandó az ország rendi önállóságát. Az ötödik fejezet a II. József halálát követő első, 1790/91. évi országgyűlés törvényeit, különösen pedig az 1791: *XII. tc.*-t

⁹ E szép reményű és jobb sorsra érdemes sorozat, amely a maga is a magyar történeti jogszemlélet fölélesztésének jele is volt a fordulatot megelőzően, FRANK IGNÁC és SZALAY LÁSZLÓ egy-egy könyvének (*A közigazság törvénye Magyarhonban* [1.], 1987; *Publicistai dolgozatok, 1–2.*, 1988) megjelenése után megszakadt a kiadói pénztelenség jeleként. Míves küllemét tekintve utolsó darabja MARTON GÉZA *A polgári jogi felelőssége* tanítványának, a római jogász Zlinszky Jánosnak a „kiadás alá rendezésében” már a TRIORG Kft. kiadásában jelent meg [Budapest, 1992]. Szerkesztési munkálatai évekig Miskolcon, a Nehézipari Műszaki Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Jogtörténeti és Jogelméleti Tanszékén folytak, melynek *jogtörténésként* magam voltam alapítója és akkoriban (1981–1988) még vezetője is...

állítja a középpontba, amely – egyebek mellett – a törvényhozási és kormányzati különállást újólag szavatolta. Itt esik szó a magyar hadsereg (a magyar ezredek) elkülönítéséről, valamint arról is, hogy az osztrák császári cím 1804-ben történt felvétele „Magyarország jogainak, törvényeinek és alkotmányának épésben tartásával” történt (163.).

3. Kovács István kísérő tanulmánya először az *Adalék* létrejöttét és helyét vizsgálja, majd a magyar közjogtudománynak a Német-Római Birodalom közjoga irodalmának erőteljes befolyása alatti kialakulását és fejlődését körvonalazza a 17–18. században. Eszmetörténeti szempontjából különösen fontos az, amit Luther Márton és Kálvin János reformációjának hatásáról vall. Mint írja: a közjog tudománya „lényegében a XVIII. század végéig protestáns tudomány maradt”. Ebből a szempontból is elemzi a 16–17. századi magyar közjogi törvényhozást, utalva Deák *Adalékára* is, lévén ez annak is az alapanyaga. Szól a *Pragmatica Sanctió*ról, a vele kapcsolatos egykori és 19. századi álláspontokról, Concha Győző nyomán (1928) mintegy újra fölfedezve Szabó Bélát, az „elfeledett közjogászt”, aki 1848. április 30-án (!) adta nyomdába *A magyar korona országainak státuszjogi és monarchiai állása a Pragmatica Sanctio szerint* c. fő művét. Ő is a perszonális unió alapján állt. Figyelemre méltó megállapítása, hogy a magyar nemzet a királynak adandó fegyveres segítség ügyében „politikai mérlegelés alapján” maga dönt, s nem valamiféle, „a Pragmatica Sanctióban vagy bármilyen más pactumban rögzített kötelezettségnek tesz eleget”. Hogy Deák ezt 1865-ben nem egészen így értelmezte, a megváltozott politikai körülmények következménye volt.

Kovács István sorra veszi a 17–18. századi magyar közjogi műveket, főként a disszertációkat, szól a „hazai jog” (*ius patrium*) egyetemi gondozásáról, nemkülönben a reformkor közjogász szerzőinek, Beöthy Zsigmondnak (1846), Virozsil Antalnak (1843), Cziráky Antalnak (1840, 1851) a műveiről. „Ez az erősen cenzúrázott közjogi irodalom – írja –, mely sohasem a szerzők álláspontját tükrözte, nyilvánvalóan nem szolgálhatott hivatkozási alapul Deák számára.” Bármilyen meglepő ugyanis: Deák Ferenc, noha nyilvánvalóan jól ismerte a hazai közjogi tudományosságot, nem használta műveit. Csak az (ön)cenzúra miatt? Talán, ám az is tény, hogy Deák maga sem tudományos munkának, hanem közjogi-politikai vitairatnak tekintette művét. Csak biztos forrásokra: a magyar törvényekre hivatkozott. Amikor pedig 1867. január 17-én az Akadémia törvénytudományi osztálya művét, mint jelentős tudományos alkotást, nagydíjban akarta részesíteni, ez ellen meglehetősen hadilábon álló tiltakozást jelentett be. Ő tudta, miért.¹⁰

¹⁰ Magam is vallom, amit az irodalomtörténész Horváth János szellemesen így fogalmazott meg: aki főszöveg mellett jegyzetében hosszasan értekezik, úgy tesz, mintha két szájjal beszélne. Mégis: ha meg akarom őrizni írásom eredeti gondolatmenetét, akkor e kérdésbe csak e jegyzetben bocsátkozhatom. Kovács István utószavában – a „Könyi Gyűjtemény”-re hivatkozással – írja: „A mű közjogtudományi értékelését más érvek is támogatják. Így pl. a Magyar Tudományos Akadé-

4. A könyv megjelenésekor, a sorozat indulása alkalmával, 1987. május 27-én a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, a Magyar Jogász Szövetség Zala megyei szervezete, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa és Zala megyei szervezete, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Jogi Választmánya, valamint a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat Zalaegerszegen tudományos ülést szerveztek. Ezen Takács Ádám ügyvéd megnyitójában Deák Ferenc zalai működéséről, emlékének ápolásáról szólt. A majdani, 1988/90-i társadalmi-politikai fordulatot előkészítő egyik jelentős személyiség, Pozsgay Imre *Deák, a politikus* címmel tartott előadást, Tóth Károly Szegedről a súlyosbodó betegsége miatt távollévő Kovács Istvánnak az *Adalékhoz* fűzött magyarázatait olvasta föl, jómagam pedig *A kiegyezés újabb historiográfiája és a jogtörténet* címmel a következő referátumot adtam elő.

mia Törvénytudományi Osztálya 1867. január 17-i ülésén a könyvet – mint különösen jelentős tudományos eredményeket tartalmazó munkát – akadémiai nagydíjban kívánta részesíteni, s a határozat csak azért nem jött létre, mivel Deák – tudomást szerezve a javaslatról – az Akadémia ügyrendjének 94/a szakaszára hivatkozással tiltakozást jelentett be. Az említett szakasz ugyanis kimondta, hogy »többektől írt gyűjteményben megjelent munkára díj nem adható«. Márpedig az »Adalék« először nem önálló könyvként, hanem a Budapesti Szemle 1865. évi I. számában közölt tanulmányként jelent meg több más tanulmánnyal, illetve közleménnyel együtt.” Jóval cikkem megírása után vettem kézbe a *Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései* (1928) c. forráskiadványt, melynek *Bevezetésében* WLASICS GYULA a Budapesti Szemlé szerkesztő egykori centralista publicistáról ezt is írja: „A Budapesti Szemlében (1865. első füzet, később külön kötetben) jelent meg Deák Ferencnek a Lustkandl könyve ellen írt nagyjelentőségű közjogi műve. (Adalékok a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Vencel munkájához.) A kézirat Csengery Antal hátrahagyott iratai között van. A kézirat egész terjedelmében Csengeryé, – de ez nem azt jelenti, hogy a mű alkotója ne Deák volna. Csengery kérte Deákot, hogy írja meg Lustkandl műve ellen a cikket a Budapesti Szemlébe és ő kész az adatgyűjtésben segítségére lenni. Csengery hűséges munkatársa volt itt is Deáknak, úgy mint más állami ratok szerkesztésében, – de Deák Ferenc szerzősége kétségszövevényhatatlan. Csengery maga, ha arról [erről] volt szó, sohasem mondott egyebet, mint azt, hogy sajtó alá »én rendeztem.«” (10.) Hogy Deák Ferenc díjelhárító gesztusa e sajátos „társzerzőséggel” (is) magyarázható volna, egyelőre döntse el az olvasó. A kérdéssel – úgy hiszem – érdemes volna még foglalkozni. Magával a kézirattal is. – Szily Kálmán főtítkárr, aki 1904. május 15-i emlékezésében még nem tudta (?), hogy a nagyjutalmat maga Deák hárította el, az esetről ezt mondta: „1867-ben [...] a nagyjutalom kiadásának sora ismét a törvénytudományi osztályra került. Az osztály első helyre sorozta Deák Ferencnek az Akadémia igazgató és tiszteleti tagjának azon közjogi munkáját, a mely előbb a Budapest Szemlében adatván ki, azután *Adalék a Magyar Közjoghoz* cím alatt [sic!] külön füzetben is megjelent, [...] de miután az Akadémiai Ügyrend 95. §-a oly munkákat, melyek gyűjteményében jelentek meg, a nagyjutalomból kizár; az említett elsőrangú munka pedig a Budapesti Szemlében jelent meg, s csak azután nyomtatott ki külön kiadásban is: az osztály azon fájdalmas kénytelenségben találta magát, hogy a nagyjutalmat Deák Ferencz művének kiadatni nem ajánlhatta [...]” (SZILY KÁLMÁN: *Deák Ferencz és a M. Tud. Akadémia*. [1904]. Magyar Tudomány, 2001. szept.; 1114.) – Deák 'Adalék'-a egyidejűleg németül is megjelent: FRANZ VON DEÁK: *Ein Beitrag zum ungarischen Staatsrecht. Bemerkungen über Wenzel Lustkandl's „Ungarisch-österreichischen Staatsrecht“*. *Vom Standpunkte der Geschichte des ungarischen öffentlichen Rechts*. [...] Verlag von Gustav Emich, Pest, 1865.

Az emlékülés előadói egyöntetűen kiemelték Deák Ferenc politikusi és jogász nagyságát, hangsúlyozva, hogy a kiegyezés, melyhez vezető úton az *Adalék* a fontosabb mérföldkövek egyike, olyan *reális kompromisszum* volt, amelynél kedvezőbbet akkor nem lehetett kimunkálni.

II.

5. Jó Degré Alajos professzornak, a Zala Megyei Levéltár egykori igazgatójának, akinek haló porában is oly sok hálával tartozik a magyar jogtörténészek derékhada, szakmai beszélgetéseken volt egy kedvenc szófordulata: „*Nálunk Zalában*”, s már mondta is jellegzetes dunántúli hanghordozásával a példákat a megyei vagy éppen uradalmi levéltári fondokból. Többnyire olyanokat, amelyek csakis erre a kisnemesek lakta megyére lehettek jellemzők. Kevés megyénk van, amelyet egymástól időben távol eső, a nemesi önkormányzat által mégis összekapcsolt, nemzeti történelmünk, benne jogtörténetünk könyveiben méltán fölemlegetett két esemény tenné ismertté, mint éppen Zalát.

Az egyik az 1232. évi *kehidai oklevél*, melyből kitűnően a Zalán innen és túl lakó királyi szerviensek (*servientes regis*) – nem sokkal később már nemesek! – Ketühidán királyi engedéllyel ítélték Bertalan veszprémi püspöknek Atyusz bán elleni porében egy bizonyos muraközi birtok fölött. Ez a HOLUB JÓZSEFTŐL *Zala megye történetében* (1929) újraközölt és méltatott perirat a rendi önkormányzattal bíró, nemesi megyéink *első* emléke. Az évszázadok során annyiszor változott megyei önkormányzatot története során sok bírálat érte, ám önmagában az a tény, hogy kisebb megszakításokkal bár, de volt: *létezett*, jelentősen megalapozta a magyar rendi állam fönmaradását és önállóságát. Gondoljunk csak az 1790/91. évi vármegyékbeni nemesi mozgalommal kezdődő, tág értelemben vett reformkorra: a megyék voltak azok az intézmények, melyekben a politikai törekvések kifomálódtak. Természetesen nem mindenütt progresszív irányban.

Ismeretes, hogy még a reformereknek is volt egy csoportjuk, a centralistáké, amely ósdinak, a haladásra károsnak tartotta a municipalisták által az alkotmány védőbástyáinak tekintett intézményt: a vármegyét. Zala vármegye, ha nem mindig egyértelműen is, a rendi sérelmi politikáról a polgári célokra váltó reformnemesség bázisa volt. Szülötte a kehidai birtokos, az 1832/36. évi pozsonyi diétán föltűnő Deák Ferenc, aki a zalaegerszegi megyeházból indulva lett Zaláéból „a Haza bölcse”. Neki mindenképpen helye van a 19. századi nagy magyar államférfiak között. Talán nem hat erőltetettnek, ha azt mondom: ő is oly állhatatosan küzdött a szűkebb pátria és a tágabb haza önkormányzataért, mint 13. századi szerviens elei a bán ellen hozott ítéletük végrehajtásáért.

A história jeles alakjai, különösen az igazán nagyok, mindig is ki voltak téve annak, hogy tevékenységüket az utókor egyik vagy másik irányzata saját szempontjai szerint értékelje; a történetírás, még inkább a historikus közírás mintegy

újraívassa velük a megharcolt küzdelmeket, és saját mércéje szerint hirdessen „eredményt”. Ha valakinek, hát Deák Ferencnek igazán volt része ebben a sorsban. Nem reformkori tevékenységéért vagy 1848-i igazságügyérségéért, hanem az elsősorban nevéhez fűződő, bár nyilvánvalóan nem egyszemélyi „alkotásáért”, az 1867. évi kiegyezésért. Talán nem túlzok: Deák Ferenc értékelése a legutóbbi időkig a kiegyezés politikai és történeti mérlegének függvényeként alakult. Csak akkor kerülhetett vissza méltán megillető helyére, amikor a kiegyezés megítélése – a kutatások jelen állása szerint – valamennyire is nyugvópontra jutott. E “rehabilitációban” nagy szerepet vállalt DEGRÉ ALAJOS, aki mint a Zalai Gyűjtemény egyik szerkesztője arra vállalkozott, hogy a sorozat 5. darabjaként 1976-ban *Tanulmányok Deák Ferencről* címmel a pálya egészét – ha nem hiánytalanul is – átfogó tanulmánykötetet tegyen közzé.¹¹ Hozzájárult nem csupán hőséne, hanem a kiegyezés körüli vitáknak a tisztázásához is. Gondolok itt különösen HANÁK PÉTERnek *Deák és a kiegyezés közjogi megálatozása (A Pragmatica Sanctio újraértelmezése)* című tanulmányára, amely meggyőzően mutatja a *perszonális unió* melletti történeti jogi érvelés váltakozásait. Ezek végül is de facto egy *reális unió* elfogadásához és elfogadtatásához vezettek. „A Monarchia fennmaradásának és biztonságának – írja Hanák – minden más érdek fölé emelt elve, a szemérmesen sajátos, szoros perszonálunióknak nevezett reálunió elfogadása, de ezen belül Magyarország alkotmányos belügyi önállósága, politikai és területi integritása – ez a Pragmatica Sanctio fokozatosan kiteljesedett újraértelmezésének végeredménye” (330.). Hogy miért választották Deák és párthívei a közvetlen politikai megegyezés helyett e „többlepcsős” megoldást, ráadásul egy távoli, barokkos fordulatokban gazdag, ellentétesen értelmezhető törvényt téve a „kiegyenlítés” alapjául, Hanák magyarázatához, mely szerint az 1848. áprilisi törvénykönyvre nem volt kívánatos közvetlenül alapozni, hadd tegyem hozzá, hogy a régi jogokra, törvényekre hivatkozni, bevett gyakorlata volt annak a nemesi reformmozgalomnak, melyből Deák Ferenc is kinőtt. S ez nem is csupán magyar jelenség. A „gutes altes Recht”-re hivatkoztak pl. az 1815–19. közötti alkotmányos küzdelmükben a jórészt patrícius-polgári württembergi rendek is, mikor fölléptek a fejedelem által „adományozott”, a történetinél sokban demokratikusabb, ám a tartománygyűlés pénzügyi jellegű jogait elkönfiskáló alkotmány ellen, amely végül is megbukott. A „régí jó jog” középkorias előnye tehát még a haladóbb délnémet államban is szerepet játszott. Hát még nálunk, ahol végül is ez volt az egyetlen lehetséges eszköz az 1848-i alkotmányos alapnak, ha nem is törésmentes, visszaszerzésére.

6. A kiadótól kapott fölkérésre a kiegyezés „újabb” historiográfiájának jogtörténeti szempontú vázolását ígértem. A történetírás történetében óhatatlanul van újraértékelő jelleg, melybe igazán annak érdemes belevágni, aki maga is a té-

¹¹ Ismertettem a Jogtudományi Közlöny 1979. júliusi számában (464–468.).

makör kutatója. Én viszont elsősorban e kor választási rendszerét kutatom.¹² Hogy mégis *erre* vállalkoztam, főként az a cél vezérelt, hogy tudomány szakom, az állam- és jogtörténet számára megkíséreljem áttekinteni mindazt az újabban föltárt historikus tényanyagot, amely életszerűbbé, dinamikusabbá tehetné eddigi, alapjában véve magán a törvényen, *az 1867: XII. törvénycikken* nyugvó tan- és kézikönyvbeli ismereteinket, egyszersmind kijelölné a jogtörténeti kutatásra váró részterületeket.

A kiegyezés egyre bővülő irodalmában annakidején kitüntető helye volt az 1967-i közelgő centenáriumnak, amely elég sok történészt készített kutatásra, állásfoglalásra. A Monarchiának 1945 után szocialista útra lépő utódállamaiban a történészek érdeklődése a dualizmus rendszerének (újra)értékelése iránt két konferencián (Prága, 1955; Budapest, 1958) is megnyilvánult. Ez utóbbiról *Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961) címmel a korabeli fölfogás szempontjából különösen jelentős tanulmánykötet látott napvilágot. Ebben jelent meg ugyanis SÁNDOR VILMOSTól Magyarország „félgyarmati függésének” teóriájával leszámoló, HANÁK PÉTERnek a dualista rendszer alapvető tényezőit számba vevő s KOMJÁTHY MIKLÓSNak a közös minisztertanács intézményét mintegy fölfedező tanulmánya.

A centenáriumhoz kapcsolható az 1965-i csehszlovák–magyar (közép-európai) jogtörténész konferenciának a pécsi jogi kar kiadványában közzéadott anyaga (*Die Freiheitsrechte und die Staatstheorien im Zeitalter des Dualismus*. Pécs, 1966), valamint a *Jogtörténeti tanulmányok* 2. kötete (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969), mindkettő CSIZMADIA ANDOR szerkesztésében. Ezekben is számos, a kiegyezéssel szorosabban-lazábban összefüggő kisebb tanulmány olvasható.

Bécsben, Münchenben és Pozsonyban gyors egymásutánban majdnem azonos címmel három tanulmánykötet is megjelent. A PETER BERGER szerkesztette *Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Vorgeschichte und Wirkungen* (Verlag Herold, Wien – München, [1967]) c. kötet a Forschungsinstitut für den Donauraum nevű intézményben tartott előadásokat tartalmazza; kevés új kutatási eredményeihez „méltó” enyhén osztrákos hangsúlyokkal, némely tanulmányaiban konzervatív szemlélettel. A müncheni Südostdeutsche Historische Kommission könyvsorozatának 20. köteteként THEODOR MAYER által kiadott *Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Seine Grundlagen und Auswirkungen* (Verlag R. Oldenbourg München, 1968) c. tanulmánygyűjtemény a magyar jogtörténész számára több új kutatási értéket rejt, s ámbár a magyarbarátsággal nem gyanúsítható Harold Steinacker

¹² Nagymonográfiám: RUSZOLY JÓZSEF: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon. 1861–1868*. [...] Püski Kiadó, Budapest, 1999. (Az országgyűlési népképviselő hazai kezdetei. 1848–1874. Második könyv) /Jogtörténeti Tár 2/2/ (ISSN 1417–877X; ISBN 963 9188 16 6); mutációban szövegben azonos párja: in: Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. LVI. Fasc. 2. (1999) (ISSN 0324–6523 Acta Univ.; ISSN 0563–0606 Acta Jur.)

emlékének ajánlották, tanulmányai többségükben igen tárgyilagosak. Az akkor már hamburgi professzor OTTO BRUNNER tanulmányán (*Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867 und seine geschichtlichen Grundlagen*) látszik a tapasztalt alkotmánytörténész keze nyoma, a grazi BERTHOLD SUTTER pedig a tízévenként megismétlődő „kis” kiegyezéseket tárgyaló tanulmányában (*Die Ausgleichsverhandlungen zwischen Österreich und Ungarn 1867–1918*) friss kutatási eredményekre alapozva jó példát ad, hogyan lehet oly kényes kérdésről is, mint a *kvóta*, tárgyilagosan írni.

Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867 címmel LUDOVIT HOLATIK szerkesztésében megjelent tanulmánykötet (Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Bratislava, 1971) a Pozsonyban 1967. augusztus végén, szeptember elején rendezett nemzetközi konferencia 43 referátumát s a hozzájuk kapcsolódó viták anyagát tartalmazza több mint ezer lapon. A főreferátumokat JOSEF POLISENSKY (Prága), ROBERT A. KANN (New Jersey) és FRAN ZWITTER (Ljubjana) tartották. Számos magyar történész is részt vett, a kiegyezési törvénynek a létrejöttéről mindazonáltal a régi generációbeli pozsonyi jogtörténész, MARTIN VIETOR szólt (*Die Beschaffenheit der Ausgleichsgesetze*).

Noha a hazai folyóiratok egyik tanulmánykötetet sem ismertették, ehelyütt *post festa* aligha bocsátkozhatnék részletesebb méltatásukba. Azt a benyomást azonban az általánosítás veszélyével számolva sem hallgathatom el, hogy a különböző nemzeti megközelítések közül valahogyan mindig a „deákista” magyarok húzzák a rövidebbet; olykor az osztrák történészekről is, még inkább az utódállamokbeli szakemberektől, akik mintegy a kárvallott szláv és román nációk történeti panaszának tolmácsolói az egykori „uralkodó nemzet”: a magyarság ellenében. A magyar történészek, ha vitatják is némely téziseiket, alapjában véve nem képesek változtatni ezen a helyzeten.

A magyar történetírásban a kiegyezésnek és a vele létrehozott dualista rendszernek a kutatása, földolgozása és vitatása igazán 1956 után kezdődött el. Nagy szerepet játszott ebben HANÁK PÉTER. Az ő *Magyarország a Monarchiában* c. tanulmánykötetében (Gondolat Kiadó, Budapest, 1975) is közreadott dolgozatai, előadásai: *A dualizmus válságának problémái XIX. század végén* (1959), *Historizálás és történetiség a kiegyezés vitájában* (1973–1974), *Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchiában. Túlsúly vagy függőség?* (1971) a kiegyezéssel inkább megbékélő, társadalom- és gazdaságtörténeti megalapozottságú új történetírói irányynak alapvetései.

7. Hanák Péter a Valóság 1973. és 1974. évfolyamaiban megjelent, említett tanulmányában fölvezette a kiegyezés történeti materialista értékelésének fejlődésvonulatát, amely Révai József történetpublicisztikai munkásságával kezdődött. Van V. I. Leninnek egy mondata, melyet a marxista szerzők a téma kapcsán többször idéztek: „Ausztriában a polgári demokratikus forradalom 1848-cal kezdődött, és 1867-tel fejeződött be.” Ausztria itt az Összmonarchiát jelenti, tehát Magyarországot is bele kell érteni. Ám nem ez a lényeg, hanem az, hogy

1848 és 1867 – bizonyos általánosítással és történeti távlatból – együvé tartoznak. Hanák meggyőzően mutatja be, hogy Révai József 1932-ben még erre alapozta értékelését. »Mennyiben jelentett a 48, illetve a 67 utáni fejlődés *szakítást* 48-cal? – idézi Révait. –Annyiban, hogy kompromisszum jött létre Ausztriával, de amennyiben valóban 48 tette lehetővé a nemesi réteg polgári funkcióinak gyakorlását, annyiban nem jelentett szakítást, és a magyar 67-esek *joggal* hivatkoztak arra, hogy ők az igazi 48-asok.« A moszkovita emigráns kommunista teoretikus, mint Hanák részletesen bemutatja, ezután fokozatosan távolodott el az 1848 és 1867 közötti kontinuitás eszméjétől, olyannyira, hogy 1948-ban, a centenáriumban már *törést* látott 1848 és 1867 között. A még 1944-ben is *reális kompromisszumnak* vélt alkut pedig ekkor már a „hazaáruló nagybirtokosok uralmának restaurációja” megfogalmazás váltotta föl. Révai, ha historizált is, nem volt történész, ítéleteit nyilvánvalóan saját kora, a nemzetközi és hazai antifasiszta küzdelem, majd a koalíciós korszak politikai törekvései befolyásolták. „Főideológusként” így is befolyása és hatása jó évtizedig meghatározó jelentőségű volt.

Az ötvenes években *A magyar nép története* c. irányzott összefoglalás, melyből sokan tanultuk történelmünket, egyenesen *árulásnak* tüntette föl a kiegyezést, mivel – úgymond – „a magyar uralkodó osztályok” lemondtak a nemzeti függetlenség jókora részéről. Mintha a dualizmus korának függetlenségi párti ellenzékiége újult volna föl ebben is, a MÓD ALADÁR által fölelevenített „gyarmati függés” emlegetésében is.

Messze vezetne, s nem is földatom elemezni, hogy a mély gyökerekből táplálkozó Habsburg-ellenes, protestálóan kurucos, függetlenségi beállítottságú történelemszemlélet, amely históriánkat a forradalmak és szabadságháborúk hegyvonulataként ábrázolta, és amely a dualizmus korában végeredményben a radikális *ellenzékiégnek* látszott kedvezni, hogyan volt összeegyeztethető a vele szöges ellentétben lévő 1950-es évekbeli politikai gyakorlattal. Az ellentmondás olyannyira nyilvánvaló, hogy a kérdésben a válasz is: sehogyan. Ha visszaemlékezünk a korszak nagy történeti évfordulóira: Kossuth Lajoséra (1952) vagy II. Rákóczi Ferencére (1953), ezek is a meg nem alkuvó, szabadságharcos államférfiak kultuszának szóltak, mintegy sugallván az „árulás” fenyegető voltát. Ártottak is vele, különösen Kossuthnak.

A magyar történészek 1956 után két ízben is vitát rendeztek a kiegyezésről és rendszeréről; az elsőt még 1960-ban, a másodikat pedig a tízketetes nagy összefoglaló polgári kori köteteinek előkészítésére 1969-ben. Ez utóbbinak az anyaga *Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről* címmel (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971) meg is jelent. HANÁK PÉTER 1969-ben – a korábbi történetírásra is hivatkozva – leszögezte: „a kiegyezés az öröklött és közvetlenül meglévő körülmények, az európai, a monarchiai és a magyarországi erőviszonyok között *reális kompromisszum* volt, annak ellenére, hogy csupán időlegesen és tökéletlenül rendezte a soknemzetiségű birodalom polgári átalakításának állami formáját és politikai viszonyait” (21–22.).

SZABAD GYÖRGY 1960-ban elsősorban az 1918-ban bekövetkezett következményeire hivatkozva retrográdnak ítélte a kiegyezést, melyből a magyarságra sokkal súlyosabb hátrányok származtak, mint előnyök. Mégis mint végrehajtható alkut reálisnak tartotta, ám elkerülhetetlenségét kétségbe vonta. *A forradalom és a kiegyezés válaszüjtán (1860–61)* c. rendkívül alapos nagymonográfiájával (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967) maga is sokban hozzájárult 1867 előzményeinek forráshű történeti kimunkálásához. Más munkáiról itt nem szólva említtem meg, hogy ő írta a tízkötetes sorozat *Magyarország története 1848–1890* című 6. kötetében (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979) az *Önkényuralom kora (1849–1867)* c. második részt, amely a kiegyezést is tárgyalja. Megfogalmazása szerint: „Deák az 1860-as években mindenekelőtt azért sodródott fokozatosan a Habsburg-hatalommal kötendő politikai kompromisszum útjára, mert – Kossuthtal ellentétben – nem tudott eljutni a liberális reformerségtől a polgári demokratizmusig. Így képtelenné vált a nagybirtokos arisztokrácia uszályából a reformkorban kiszakadt haladó nemesség szövetségi politikájának megújítására, elengedhetetlen korszerűsítésére és a nemzetiségiekre való kiterjesztésére. Pedig ez volt a feltétele annak, hogy bel- és külpolitikai félelmeit oszlató támaszt remélhessen az állami önrendelkezés biztosításáért és az alkotmányos berendezkedés kiépítéséért folytatandó küzdelem minden eshetőségére” (731–732.). Minden eshetőségre: a forradalmira is.

A kiegyezés tartalmi ismertetését a szerző tömör *értékeléssel* kezdi, megadván ezzel nem csak a maga, hanem kora történetírásának is a szerinte helyes megítélés kiindulópontját. „A kiegyezés – vallja –, ez a birodalom egyik felében az osztrák-német, a másikon a magyar politikai vezető rétegek hegemoniáját biztosító kompromisszum, amelynek nemcsak a létrejötte, hanem a fenntartása sem a viszonyos érdekek kölcsönös méltányolásán alapult csupán, hanem a »királyok végső érvét«, a fegyveres erőt szilárdan a kezében tartó uralkodó abszolutisztikus szerepének elismerésén, a Habsburg-birodalmat dualista (kétközpontú) államalakulattá formálta” (764.). Nem kevésbé fontos megállapítása, hogy a kiegyezés mint az önkényuralmi rendszer fölszámolása, egyszerűen a polgári forradalom kompromisszumos lezárása a pillanatnyi viszonyoknak megfelelően, „a liberalizmust konzervatívizmussal társította a polgári demokratikus előretörés megakadályozására, az osztrák-német és a magyar vezető rétegek politikai hegemoniára formált igényét pedig egymással együtt élő népeknek a birodalom mindkét felében jelentkező önkormányzati törekvései ellenében” (767.). Ezek a *követelmények szintjén* megfogalmazott értékelések különösen nagy súllyal esnek latba akkor, ha mi már ismerjük, amit a kiegyezők nem tudhattak: a következményeket. A Monarchia robbanásszerű szétbomlását 1918-ban, amely éppen a magyarság számára volt, máig hatóan, a legsúlyosabb.

Szabad György értékelése árnyalt, az egyoldalú függőségeket Hanákénál mégis erősebben hangsúlyozza. Kérdés csupán az, hogy az igényelt, polgári demokratikus, a nemzetiségiekre is kiterjedő másfajta megoldás volt-e legalább

annyira reális alternatíva az 1860-as években, mint a ténylegesen megtörtént kiegyezés.

8. 1867 centenáriuma a kiegyezés megkötéséhez szorosan kapcsolódó néhány magyar munka közzétételét is eredményezte. GALÁNTAI JÓZSEF *Az 1867-es kiegyezés* (Kossuth Kiadó, Budapest, 1967) c. kis könyve inkább a belpolitikával foglalkozott, Kovács Endrének az *Ausztria útja az 1867-es kiegyezéshez* c., nagyobb műve (Kossuth Kiadó, Budapest, 1968) az európai környezetet is bemutatja. SOMOGYI ÉVA, aki előbb a „sógorság” sajátos parlamenti képviselői rendszerét tárta föl (*Választójog és parlamentarizmus a dualizmuskori Ausztriában*. Akadémiai Kiadó, 1968), utóbb *A birodalmi centralizációtól a dualizmusig. Az osztrák–német liberálisok útja a kiegyezéshez* címmel (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976) a központi kormánzatnak, valamint a Reichsratban résztvevő osztrák–német pártoknak a kiegyezés előkészítésében játszott szerepét vizsgálta, figyelmet szentelve kapcsolataikra, kapcsolat felvételi törekvéseikre a magyar liberálisokkal.

GALÁNTAI JÓZSEF terjedelmében, forrásaiban jól kibővítve *A Habsburg-monarchia alkonya. Osztrák–magyar dualizmus 1867–1918* (Kossuth Kiadó, Budapest, 1985) címmel fejlesztette tovább majd két évtizeddel ezelőtt megjelent művét. Szembeötlő hiányossága, hogy az 1967. évvel szemben lemondott e két évtizedben rendkívül megélnékült dualizmus-viták átfogó kritikai értékeléséről.

Sok más magyar történész és jogtörténész is foglalkozott e témakörrel az elmúlt két-három évtizedben, akiknek műveit itt nem említhetem. A politikatörténetben DIÓSZEGI ISTVÁNNAL mégis kivételt kell tennem, ő ugyanis munkáiban, köztük a *Hazánk és Európa* c. tanulmánykötetében közzétett tanulmányaival (Magvető Kiadó, Budapest, 1970) nem csupán a diplomáciatörténetben ért el eredményeket, hanem a kiegyezés érlelődésének magyar föltételeiről is figyelemreméltó megállapításokat tett. 1967. októberi, *A kiegyezés – magyar szemzőgből* című gráci előadásában pl. megállapította, hogy a „magyar politikai nacionalizmus” a reformkor óta nem a Habsburg-birodalomtól való elszakadásra, a függetlenség kivívására törekedett, hanem a birodalmon belüli „különállás, integritás, szupremácia” volt a célja. S az 1867: XII. tc. ki is elégítette igényeit: „a birodalmon belüli magyar különállást, a történelmi Magyarország területi integritását és a Szent István-i államtest fölötti magyar szupremáciát” (151.). A nemzeti célok mérsékelt megfogalmazására a kissé különösen hangzó „ausztróhungarizmus” kifejezést használta a Monarchiával megbékélő 19–20. századi magyar irányzat jelölésére (134.).

9. Deák Ferenc *Adaléka*, miként a *Pragmatica Sanctio*val kapcsolatos viták egésze, a kiegyezés előkészítésekor is és később is egy alapkérdésre kereste a választ: Magyarországnak vagy teljesebben véve „Szent István koronája országainak” és a Habsburgok birodalmának viszonyára. A magyar liberális állás-

pont képviselői – legáltalánosabban véve – a *Pragmatica Sanctio* (1723: I–III. tc.) és az 1848. április 11-én szentesített törvények alapján egyaránt csak az uralkodó közösségére épülő perszonális uniót ismerték el. A magyar törvényekből általában hiányzott is annak kimondása, hogy hazánk ezen túlmutató kapcsolatban volna az örökös tartományokkal, Szent Vencel koronájának országai-val vagy a Habsburg jogar alá tartozó más területekkel, ámbár a dikasztériális igazgatás a 16. századtól mutatott ugyan jeleket, amelyek intézményes kapcsolatra vallottak. Ilyen volt pl. az alsó-ausztriai kamara illetéktelen magyarországi tényerése, vagy annak külön hangsúlyozása, a törvényhozás által, hogy a *kifejezetten magyar ügyekben a király a magyar tanács (Consilium Hungaricum)* véleményét kérje ki, amelyből okszerűen következik, hogy már akkor voltak *közös ügyeink is...* Ma, amikor e kérdések végképp elveszítették politikai időszerezőségüket, a magyar jogtörténetírásnak is nagyobb figyelemmel kellene lennie rájuk s általában arra, hogy I. Ferdinánd királlyá választása (1526) óta a rendi (törvényhozási) önállóság – vagy inkább különállás – milyen külső, „birodalmi” keretben vagy környezetben valósult meg. Ha csupán tankönyveinket, kézikönyveinket nézzük is, kétségtelenül megmutatkozik az eltérő szemlélet.

Az osztrák szerzők legújabbban is a legtermészetesebb módon sorolnak be bennünket a „birodalomba”. (HERMANN BALTL: *Österreichische Rechtsgeschichte*. Leykam Verlag, Graz, 1979; WILHELM BRAUNEDER — FRIEDRICH LACHMAYER: *Österreichische Verfassungsgeschichte*. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchandlung, 1980. 71., 73.)¹³

A magyar egységes tankönyv egyedül az udvari dikasztériumok kapcsán sejteti, hogy ezeknek hatásuk volt Magyarországra is. Ha e befolyás alkotmányellenes volt is: *volt*, ténylegességének tagadásával államtörténetünk egy nagyon is reális elemét minősítjük mintegy meg nem történtnek. Amikor meg elismerjük a megtörtént abszolutisztikus intézkedést, különösen II. József reformjaiban, akkor a magyar (rendi) szemlélet mondatja velünk, hogy ezek az abszolutizmus eredményei lévén, a magyar törvényekkel szemben állottak, miért is kiiktatandók voltak. Ha valaki végigolvassa a CSIZMADIA ANDOR szerkesztette *Magyar állam- és jogtörténet* tankönyvet (1979), az a benyomása támadhat, hogy Magyarország önállósága mindvégig töretlenül érvényesült, természetesen a tágan vett (neo)abszolutizmus korát kivéve, az 1867: XII. tc.-ben konstruált közös ügyek, közös szervek tehát tulajdonképpen friss keletűek voltak. A HORVÁTH PÁL szerkesztette *Egyetemes állam- és jogtörténet* (1984), amely a 16. századtól bővebben szól „Ausztriáról”, ugyancsak hallgat közjogi, legalábbis közigazgatási jellegű kapcsolatainkról.

¹³ Ez utóbbi magyar fordítása 6. (1992. évi) kiadása alapján: WILHELM BRAUNERER — FRIEDRICH LACHMAYER: *Osztrák alkotmánytörténet napjainkig*. Ford. Kajtár István. Pécs, 1994. /Institutiones Juris/.

A két oldal összekapcsolása, noha történetileg alapjában véve föltárt kérdések ezek, alkotmánytörténetileg nem egyszerű. Nem csupán arról van itt szó, hogy a magyar történeti legalitás és alkotmányosság talaján nyilvánvalóan törvénysértő és alkotmányellenes gyakorlatot utólag sem ismerhetünk el jogszerűnek (ámbr ez megtörténtét nem befolyásolja), hanem arról is, hogy kérdéses: az uralkodón (a dinasztian) kívül kikkel vagy mely „osztrák” orgánumokkal volt kapcsolatban a Magyar Királyság. Az uralkodó (a dinasztia) udvari kormány-székeivel fogta össze szorosabban vagy lazább formában tartományait, országait, melyeknek egymással való kapcsolata is visszatükrözte ezt. Még a szorosan vett osztrák örökös tartományok egymás közötti rendi összeköttetése sem volt állandó, hanem az „általános tartománygyűlések” (*Generallandtag*) intézményeinek viszonylag ritka alkalmaira korlátozódott. Ilyen jellegű, államjoginak mondható kapcsolataik viszont a magyar rendeknek sem velük, sem a Habsburg-jogar alatti többi országgal nem voltak.

A Habsburg-monarchia HAROLD STEINACKER és OTTO BRUNNER értelmezése szerint mégis „eine monarchische Union von Ständestaaten”, azaz „rendi államok monarchista uniója” volt, amely az uralkodó azonosságán kívül „államkapcsolatot” (*Staatenverbindung*) létesített a rendi államok között. Tegyük hozzá: annak kimondása, hogy ez perszonális vagy reális unió-e, részint e kapcsolat jellegétől, részint megítélésétől függ. Míg a központosításra, majd abszolutizmusra törekvő uralkodó inkább szorosabbra igyekezett fűzni a kapcsolatokat „tartományai” között, a rendek érdekei partikulárisak, rendi értelemben vett „nemzetiek” voltak.

A Német-Római Birodalmon belül kialakult két nagy abszolutista államkonglomerátum: Brandenburg-Poroszország és „Ausztria” egyaránt azt mutatja, hogy a rendiség megmaradt provinciális vagy tartományi (Land) szinten, egyre csökkenő jogállással, anélkül, hogy a tartományi rendek intézményesen és tartósan összefoghattak volna. A Habsburg-monarchiában a rendek és képviseleti szerveik sorsa nem volt egyforma. Miközben az örökös tartományok és a cseh korona országainak rendi gyűlései a 18. századtól formálissá váltak, a magyar (és erdélyi) rendek megőrizték szerepüket, s a polgári célokért való küzdelemben lefolyt reformkor után maguk alkothatták meg a népképviseleti rendszer alapjait. E (jog)folytonosság jutott kifejezésre az 1848-i pozsonyi és kolozsvári törvényekben.

OTTO HINTZE rendi tipológiája, amely különbséget tesz Európa középső részének és peremvidékeinek rendi gyűlései között, elvi magyarázatot is ad erre az eltérésre. Míg ugyanis az egykori klasszikus frank hűbéri területeken viszonylag gyöngé, az uralkodói abszolutizmus által előbb-utóbb megszüntetett vagy háttérbe szorított, kuriális rendszerű rendi gyűlések voltak, a peremvidékeken, ahova Angliát éppúgy odaszámítja, mint Magyarországot vagy Lengyelországot, a rendiség túlélte az abszolutizmust, vagy ez utóbbi be sem következett. Az angol parlament a magyar országgyűléssel annyiban legalábbis azonos csoportba tartozik, hogy mindkettő megszakítás nélkül váltott át rendi képvise-

letből népképviselőre. Ha reformországgyűléseinket az önmaguk árnyékát jelentő osztrák örökös tartományokbeli *Landtag*okkal összevetjük, önként adódik a különbség. Ebben persze nem csupán a „központi terület” (Kerngebiet) és a „peremvidék” (Randgebiet) közti eltérés játszik közre, hanem az is, hogy az örökös tartományok összességükben sohasem képviseltek olyan államegységet, mint a tartományiságot alapján nem ismerő, már a középkorban „unitárius” államiságú Magyarország. A cseh korona országai e tekintetben, különösen a fehérhegyi csatával (1620) „megalapozott” 1627. évi „megújított országrend” (*Verneuerte Landesordnung*) után az örökös tartományokkal mutatnak hasonlóságot. „Bohémia általános országgyűlésének” (*böhmischer Generallandtag*) 19. századi követelése, amely Csehország, Morvaország és maradék Szilézia egyesítését célozta, a Palacký-féle „cseh államjog” fő törekvése volt ugyan, ám nélkülözte a közelebbi történeti előzményeket. Arról nem is szólva, hogy a „nemesség”, amely jelentős részben különben sem cseh, hanem túlnyomóan német volt, a magyarországihoz (és erdélyihez) viszonyítva politikailag sokkal gyöngébb volt.

1848/49-ben mindebből következett, hogy míg a Monarchia nyugati fele egymás után kapta oktrojált alkotmányait, a pozsonyi és kolozsvári országgyűlések maguk alkották meg az átalakítást célzó törvényeiket, köztük azokat, amelyek szavatolták az *unió* révén egyesült „két magyar hon”: az ország területi integritását és a Pragmatica Sanctión alapuló perszonális unióra épülő önállóságát.

10. Közkeletű, még annak idején keletkezett fölfogás szerint a kiegyezés a mindkét oldalon soknemzetiségű Monarchia két nagy történeti nemzetének, a német-osztráknak és a magyarnak az alkuja volt a többiek kárára. A kiegyezést a két monarchiarészben további „kis kiegyezések” követték. Bécsből nézve a Lajtán túl a horvátokkal, a Lajtán innen pedig a galíciai lengyelekkel. A trializmus a szláv nemzetekkel, amelynek magvát a cseh tartományokkal való kiegyezés alkothatta volna, kísérleti szakaszában elbukott (1871), nem kis részben gr. Andrassy Gyula ellenzése miatt. A *nemzetiségi föderalizmus*, ahogyan összefoglalólag e törekvéseket utóbb a szlovén FRAN ZWITTER is nevezi, megbukott a két „uralkodó nemzet” ellenállásán. Valamennyi más nemzetiségnek a jogállását – a nagyobb önkormányzatot élvező Horvát–Szlavónország és Galícia kivételével – saját, belső nemzetiségi törvények szabályozták. Ausztriában az 1867. decemberi 19. alkotmánytörvény, amely a kremsieri alkotmánytervezet alapján államalkotó tényezőnek ismerte el őket, ám individuális jogaikról viszonylag keveset szólt, Magyarországon az 1868: XLIV. tc., a nem etnikai vagy nyelvi alapú, hanem az állampolgárságon nyugvó magyar politikai nemzet fogalmából kiindulva a nyelvhasználati, művelődési jogokat s azonos hivatali érvényesülés lehetőségét nyújtott a nem magyar ajkúaknak, anélkül azonban, hogy méltányolta volna területi autonómiára való igényüket. Ezt ugyan a túlol-

dalon: Ausztriában sem ismerték el, ám az ottani tartományi széttagoltság a nem területi alapú ún. kulturális autonómia számára is több lehetőséget kínált.

Az újabb irodalom általában kedvezőbben – az osztrák kifejezetten kedvezően – ítéli meg a nemzetiségi jogok ausztriai érvényesülését, míg általánosan elfogadott az az angol-amerikai szerzők által is képviselt, túlon túl sommás nézet: a magyarországi nemzetiségi törvényt nem hajtották végre. (Vö. C. A. MACARTNEY: *Das ungarische Nationalitätengesetz vom Jahre 1868*. In: *Der öst.-ung. Ausggleich...* Red. Berger, 228.) Az erre vonatkozó alap kutatások eddig egyoldalúan folytak. Ha a magyarországi nemzetiségi pártok egykorú panaszaiából erre lehet is következtetni, egzakt közigazgatás-történeti kutatások nélkül, amelyek pl. választ adhatnának a valóságos megyei és községi hivatalos nyelvhasználatra, ez így általánosságban nem fogadható el. *Erdély történetének* 3. kötete (1986) a magyar történetírásban mindenestre azt mutatja, hogy az 1870-es években, a törvényhatóságok átszervezése időszakában pl. még komolyan vehették e törvényt.

A történeti irodalom meg-megismétli a magyarországi nemzetiségi pártok képviselőinek azt a vádló panaszát is, hogy a kiegyezés nélkülük, sőt ellenükre történt, hiszen ők előbb kívánták a nemzetiségi viszonyok belső rendezését, és csak utána az új osztrák–magyar közjogi viszony kialakítását. Az erdélyi románok ugyanez okból elleneztek Erdélynek 1866-ban megújított unióját Magyarországgal. Deák és a magyar liberálisok eszerint tehát nem az országot: csak a magyarságot képviselheték.

A csonka országgyűlésnek. 1861 augusztusában, a törvényhatósági és községi testületi önkormányzati szerveknek ez év novemberében való fölösztatása után a szűkebb értelemben vett Magyarországon nem voltak politikai képviselői orgánumok. Nagyszébenben 1863-ban összeült ugyan a magyar képviselők nélkül a *Landtag*, sőt csonka voltában is elküldte képviselőit a birodalmi centralizmus jegyében fogant 1861-i februári pátens szervezte *Reichsrat*ba, a távolmaradó magyar képviselők nélkül viszont valójában nem képviselhetette Erdélyt.

Kit vagy mit képviselhetek hát Deák Ferenc és társai 1865-ben? Magukat, osztályukat, a magyarságot vagy az egész országot? Szerintem az országot is, a törvényellenesen fölösztatott csonka országgyűlés jogán. 1865. december 10-étől e kérdésföltevés különben is túlhaladottá vált; ettől kezdve ugyanis az újra-választott országgyűlés vette át ezt az ügyet is, s ha benne a magyar vezető politikusoknak, mindenekelőtt Deák Ferencnek kiemelkedő szerepük volt is, nem lehet tagadni, hogy ettől kezdve a kiegyezés a hazai törvényhozás ügyévé vált. Azé az országgyűlésé lett, melyben ott voltak a nemzetiségi képviselők is. Kár, hogy a kiegyezők nem kötöttek velük előzetes egyezséget, ám amit az 1868: XLIV. tc.-ben megkaptak, az sem lett volna kevés.

Az is hozzátartozik a történeti realitáshoz, hogy hazánk – Horvát-Szlavónország és Erdély történeti különállását nem tekintve – korábban sem ismerte a tartományi, kivált nemzetiségi alapon szervezett tartományi szétta-

goltságot. Milyen jogon lehetne Deák és társai szemére vetni, hogy éppen amikor a közjogon kívül semmilyen más fegyverük nem volt, úgy kezdjék vagy folytassák a kiegyezést, hogy előtte vagy közben fenekestül forgassák föl a hagyományos, ám 1848-ban polgári alapra helyezett megyei önkormányzati rendszer alapjait? Újabb forradalom nélkül módjuk sem lehetett volna erre, az emigráns Kossuth Lajostól elfogadott nemzeti-nemzetiségi alapon nyugvó autonómiarendszer kiépítésére. Ahistorikusnak vélek minden olyan okoskodást, amely a Deák, Eötvös és Andrássy képviselte magyar politikai vezetőréteg szemére veti, hogy eleve nem egyezett meg a hazai nemzetiségekkel, kielégítve autonómiaigényeiket.

Messze vezetne, ha ehelyütt részletesebben méltatnám a ROBERT A. KANN amerikai-osztrák történésznek a reprezentatív *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* c. gyűjteményes munka második kötetében (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1975. 2:1–56.) *Die Habsburgermonarchie und das Problem des übernationalen Staates* címmel a „nemzetekfölötti államról” kifejtett nézeteit. Csak megemlítem, hogy szerinte a Monarchia 1527 óta *ennek* tekinthető, s azt fájjalja, hogy a nemzetiségi föderáció elmaradt. Csak ez menthette volna ugyanis át az 1918 utáni időbe.

11. Az újabb történeti irodalom is behatóan foglalkozik a *közös ügyek*, benne a közjogi kérdések: a külügy, a hadügy, a rájuk vonatkozó pénzügy, valamint szervezeti megoldásuk részleteivel. A kérdések alkotmánytörténeti alapjait vizsgáló szerzők alig mennek túl a törvényi szabályok ismertetésén, összehasonlításán, míg a politikatörténet művelői mérlegelik ezeknek a Monarchia két fele közötti súlyelosztódását.

Ami az intézménytörténetet illeti, hadd utaljak mindenekelőtt arra, hogy a törvényi szabályozást mind a pesti magyar országgyűlés, mind a szűkebb bécsi *Reichsrat* külön-külön törvényben hajtotta végre. Csupán az kapcsolta össze őket, hogy mindkettőt Ferenc József szentesítette: itt királyi, ott császári méltóságban. A tárgyalások idejére fölfüggesztett *Reichsrat* kész helyzet elé került, hiszen, ha kisebb-nagyobb eltéréssel is, mégis a magyarországi országgyűléssel kialakult intézményeket kellett törvénybe iktatnia. Mintegy kárpótlásul lehetőséget kapott a magyar kiegyezési törvényben föltételként állított parlamentáris intézmények bevezetésére, amit a *delegációkról* szóló törvénnyel egyidejűleg az 1867. decemberi alaptörvényekben meg is tett. Osztrák részről ezt általában ritkán emlegetik; egyedül HANS MOMMSEN heidelbergi történész az, aki az ebben való magyar „közreműködést” elismeréssel nyugtázza (*Die Rückwirkungen des Ausgleichs mit Ungarn auf die zisleithanische Verfassungsfrage*. Der öst.-ung. Ausgleich... Red. Holotik, 353–379.).

Érdemes fölfigyelni arra, hogy míg a magyar törvény, az 1867: XII. tc., a *paritás* elvére épülő dualizmust hangsúlyozva két külön államról szól, addig az osztrák törvény az „osztrák Monarchia országai (tartományai) közötti közös ügyekről és kezelésükről” beszél („die allen Ländern der österreichischen

Monarchie gemeinsam Angelegenheiten und die ihre Behandlung”). Ez az elvi megközelítésbeli különbség kisebb-nagyobb eltérésekben megnyilvánulva mindkét törvényen végigvonul. Egyik ilyen lényegi különbség volt pl., hogy a közös ügyek háttérét szolgáló parlamentáris *delegációk* (teljesebb nevükön: közösügyi bizottságok) a magyar törvény értelmében csak határozatokat hozhattak, míg az osztrák törvény törvényhozási joggal ruházta föl őket. Hogy a magyar törvény nem ment el eddig, annak oka: el akarta kerülni még a látszatát is, hogy a Monarchiának közös törvényhozó testülete, az 1861-i *Februári pántens* értelemben vett *Reichsratja* volna, bármilyen csökevényes alakban is. Minden ellenkező vélekedés ellenére ezek a delegációk nem is váltak törvényhozó testületté vagy testületekké, a törvényhozásnak ugyanis vannak olyan kellekei (szentesítés, kihirdetés), melyeket határozataik soha sem kaptak meg.

A tényleges parlamenti háttér nélküli közös minisztériumok hovatarozását is vitatják. Az osztrák törvény ezeket összességükben birodalmi szintű felelős kormánynak tekinti, a magyar 1867: XII. tc. viszont csupán a közös ügyek vite-lére jogosított miniszterekről és minisztériumokról szól. Amint E. C. HELLBLING is megállapítja, e hatalmi kérdést az idő a magyar törvény szelle-mében oldotta meg (*Das österreichische Gesetz vom Jahre 1867 über die gemeinsamen Angelegenheiten der Monarchie*. In: Der öst.-ung. Ausgleich... Red. Berger, 74).

A három közös minisztérium tényleges parlamenti ellenőrzés nélkül közvet-lenül az uralkodó személyéhez kapcsolódva e parlamenti rendszer abszolutisz-tikus elemeit erősítette. Ezek egyébként Ausztriában tartósabbnak bizonyultak, hiszen ott az 1867. decemberi alaptörvények 14. cikkelye szerint a császárt még a szükségrendelet alkotásának joga is megillette. Ezt is, a hadügyekkel kapcso-latos uralkodói jogosultságok fönntartását is alapjában véve csak magával Fe-renc József személyével szokás kapcsolatba hozni, noha ezek az abszolutiszti-kus vonások sokkal mélyebben: a ('feudális') abszolutizmus elméletében és gyakorlatában gyökereznek. Otto Brunner nyomán itt arra a monarchikus elvre (*monarchisches Prinzip*) utalok, amelynek metternichi megfogalmazása szerint (1819) a Német Szövetség tagállamaiban a hatalom nem osztható meg, az ural-kodók kezében összpontosul, s csupán ők engedhetnek át belőle több-kevesebb részt a képviseleti testületeknek. Az elv és gyakorlata túlélte a Német Szövetsé-get a Német Birodalomban és Ausztriában egyaránt; a polgári parlamentariz-mus tiszta érvényesülésének a hiánya is erre vall.

✓ Ami a hadsereget illeti, az 1867: XII. tc. úgy szól a „magyar hadseregről” mint a közös hadsereg kiegészítő részéről. Valójában *magyar* hadsereg sem előtte, sem utána nem volt: a császári és királyi haderőben voltak ugyan ma-gyarországi, békeidőben túlnyomó részt itthon is állomásozó ezredek, a hadse-regszervezés azonban nem nemzeti alapon történt. A m. kir. Honvédség és túl-oldali párja, a k. k. Landwehr csupán alárendelt szerepet játszott. A „magyar hadsereg” kérdése a századforduló táján is sok vitára adott okot.

Egyik kiegészítési törvény sem tett említést a *közös minisztertanács* intézményéről, amely szűkebb – csak a közös miniszterek részvételével – és tágabb összetételben, a két kormányfő jelenlétében is ülésezett. Noha fontos ügyeket, mindenekelőtt külpolitikai kérdéseket tárgyalt, törvényes, ügydöntő szervnek nem, csak császári és királyi tanácsadó testületének tekinthető. Emellett bizonyos formai külsőségek is arra vallanak, hogy az 1848 előtti miniszteri konferenciák, valamint az abszolutizmus kori minisztertanácsok jogutódának tartható. Elnöke a közös külügyminiszter, aki egyben az uralkodóház minisztere is volt; Beust még a birodalmi kancellár (*Reichskanzler*) címet is viselte, ez azonban utána megszűnt. Minden magyar tiltakozás ellenére viszont a cs. és kir. közös hadügyminiszter 1911-ig viselte a birodalmi hadügyminiszter (*Reichskriegsminister*) címet. (Vö. JOHANN-CHRISTOPH ALTMAYER-BECK: *Der Ausgleich und die k. u. k. bewaffnete Macht*. In: *Der öst.-ung. Ausgleich...* Red. Berger, 114.)

Természetesen nem pusztán az elnevezésben rejlett a dualizmus igazi mivolta, hanem a gyakorlatban. A magyar történészeknek – mindenekelőtt Hanák Péternek és Galántai Józsefnek – kutatásai arra vallanak, hogy mind a szorosán vett, mind a gazdasági természetű közös ügyekben általában *egyensúly* alakult ki a két állam között, *az előnyök és a hátrányok kiegyenlítették egymást*. „Csupán” a hadügy volt az, amely – akár a közös, cs. és kir. Hadügyminisztérium összetételét, akár a közös hadsereg tisztikarát nézzük is – Magyarország, különösen pedig a magyarság számára hátrányos volt. Arról nem szabad persze elfeledkeznünk, hogy ez a hadsereg az osztrák tartományok polgári hatóságai számára is bizonyos fokig idegennek hathatott, hiszen vezetői és tisztikara révén nem osztrák-német, cseh vagy lengyel nemzetiségű, hanem mindenekelőtt monarchikus, dinasztikus: *schwarzgelb* intézmény volt.

12. DEÁK FERENC *Adalék a magyar közjoghoz* c. vitairatának hasonmás kiadása az 1867. június 12-én kihirdetett kiegészítési alaptörvény 120. évfordulója előtt jelent meg. E jubileum nem volt kerek, az egybeesés véletlen lehetett, a kiegészítés ünneplésére különösebb okunk egyébként sem lehetett volna. Annak, hogy e könyv újra kiadása kapcsán a hatására létrejött kiegészítés újabb historiográfiáját áttekintettem, fő oka csak az volt, hogy utalni kívántam a vele kapcsolatos *kutatói föladatakra*. Közülük a legszembeötlőbb éppen az, hogy a rész- és átfogó kutatások s földolgozások közepett sincs még olyan, az 1867: XII. tc. létrejöttének történetét SZABAD GYÖRGY *Forradalom és kiegészítéséhez* hasonló mélységben és fontos részleteiben föltáró, a törvény létrejöttét szövegkritikailag is végigelemző monográfia, mint amelyet e téma rég megérdemelne. Szép jogtörténetési föladat volna megírása. Ami meg a közös ügyek gyakorlatát illeti, ez ugyancsak rejt éppen elég földolgozandó témakört. A legfontosabb talán mégis az lehet, hogy reálisan lássuk hazánk állását a Habsburg-jogar alatti államok között 1867 előtt és után.

Deák Ferenc *Adaléka* arra figyelmeztetett bennünket, hogy múltunkat valóságként lássuk és láttassuk. Ha szívünket a magyar függetlenség történeti eszméi megdobogtatják is, a kiegészítést eszünkre hallgatva, hideg fejjel érdemes fölledéznünk. Deák Ferenc szellemében, miként vitairatának alcímében írta: „*A magyar közjog történelmének szempontjából.*”¹⁴

(1987/2002)

¹⁴ Deák Ferenc születésének 200. évfordulójára némileg átdolgozott közleményem – másodközlésben is hozzáférhető – két korábbi írásom foglalata; ezek: Deák Ferenc „Adalék”-a és a kiegészítés. *Jogpolitika*, 1987., 3:20.; utánközlésben: RUSZOLY JÓZSEF: *Máig élő alkotmánytörténelem. Írások és interjúk*. Bába Kiadó, Szeged, 2002. 13–16.; *A kiegészítés újabb historiográfiája és a jogtörténet*. *Jogtudományi Közöny*, 1987. október; 559–565.; utánközlésben: RUSZOLY JÓZSEF: *Újabb magyar alkotmánytörténet. 1848–1949. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 2002., 120–131. E két tanulmány alapján: JÓZSEF RUSZOLY: »*Vom Standpunkte der Geschichte des ungarischen öffentlichen Rechts*«. *Der 'Beitrag' (Adalék) von Ferenc Deák und der österreichisch-ungarische Ausleich von 1867 im Spiegel der Historiografie*. = *Nationalstaat-Monarchie-Mitteuropa. – Zur Erinnerung an den „Advokaten der Nation”, Ferenc Deák*. Hrg. Gábor Máthé, Barna Mezey. Gondolat. Bp., 2004. 96–105. (Bibliotheca Iuridica, Acta Congressuum, 13; ISSN 1587–8821).

JÓZSEF RUSZOLY

ZWEI BEITRÄGE ZUR NEUEREN UNGARISCHEN
VERFASSUNGSGESCHICHTE

Über das Nationalitätengesetz vom Jahre 1849 und über den
österreichisch-ungarischen Ausgleich vom Jahre 1867 –
auch fürs Ausland

(Inhalt)

Vor meine zwei Beiträge

Es war das erste seiner Art in Europa

Entstehung des Nationalitätengesetzes Ungarns vom 28. Juli 1849

In deutscher Übersetzung: Es war das erste seiner Art in Europa. *Entstehung des Nationalitätengesetzes von Szeged 28. Juli 1849* in: Von den Ständeversammlungen bis zum parlamentarischen Regierungssystem in Ungarn. Studien zur Parlamentarismusgeschichte. Hrsg. Gábor Máthé, Barna Mezey. Budapest–Graz, 2001. 81–89. (Bibliotheca Iuridica, Acta Congressuum, 1. Studies Presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions, Volume LXXX; ISSN 1587–8821)

»Vom Standpunkte der Geschichte des ungarischen öffentlichen Rechts«

Der 'Beitrag' (Adalék) von Ferenc Deák und der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867 im Spiegel der Historiografie

In deutscher Übersetzung in: *Nationalstaat–Monarchie–Mitteleuropa. – Zur Erinnerung an den "Advokaten der Nation", Ferenc Deák*. Hrsg. Gábor Máthé, Barna Mezey. Gondolat. Budapest, 2004. 96–105. (Bibliotheca Iuridica, Acta Congressuum, 13; ISSN 1587–8821)